

Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu

Agnė Čepaitienė

Lietuvių kalbos institutas

agne.cepaitiene@lki.lt

Anotacija

Straipsnyje dialektometrijos metodais ir įrankiais nagrinėjamas vienas iš naujųjų tarminių darinių – rytų aukštaičių panevėžiškių šiaurinėje dalyje lokalizuotas Pāsvalio geolektas. Siekiama nustatyti stipriąsias ir silpnąsias Pāsvalio geolekto tarmines ypatybes ir identifikuoti dominuojantį tarminį variantą jame.

Tikslui pasiekti nagrinėta apie 10 val. garso įrašų ir 60 nesudėtingos konstrukcijos sakinių, iliustruojančių skiriamąsias, būdingąsias ir blankiąsias tarmines ypatybes. Juos įskaitė 9 vyresniosios, vidurinės ir jaunesniosios kartos respondentai, gyvenantys Joniškėlio, Pāsvalio ir Daujėnų apylinkėse.

Kompiuterine programa *Gabmap* kiekybiškai išanalizavus duomenis, nustatyta ir stabilų, ir kintančių variantų visuose trijų kartų vartojamų tarminių ypatybių lygmenyse. Joniškėlio, Pāsvalio ir galimai Daujėnų apylinkėse vartojamas tarminis variantas yra paveiktas horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos procesų: stipriausios tarminės ypatybės vartojamos Joniškėlio apylinkėse, jos keičia arba papildo Pāsvalio ir Daujėnų, rytinės panevėžiškių ploto dalies, šnektų tarminus požymius (skvarbos kryptis – rytinė patarmės ploto pusė) ir sudaro Pāsvalio geolekto tarminių požymių pagrindą.

Raktažodžiai: Pāsvalio geolektas, rytų aukštaičiai panevėžiškiai, tarmės kaita, TFA, dialektometrija

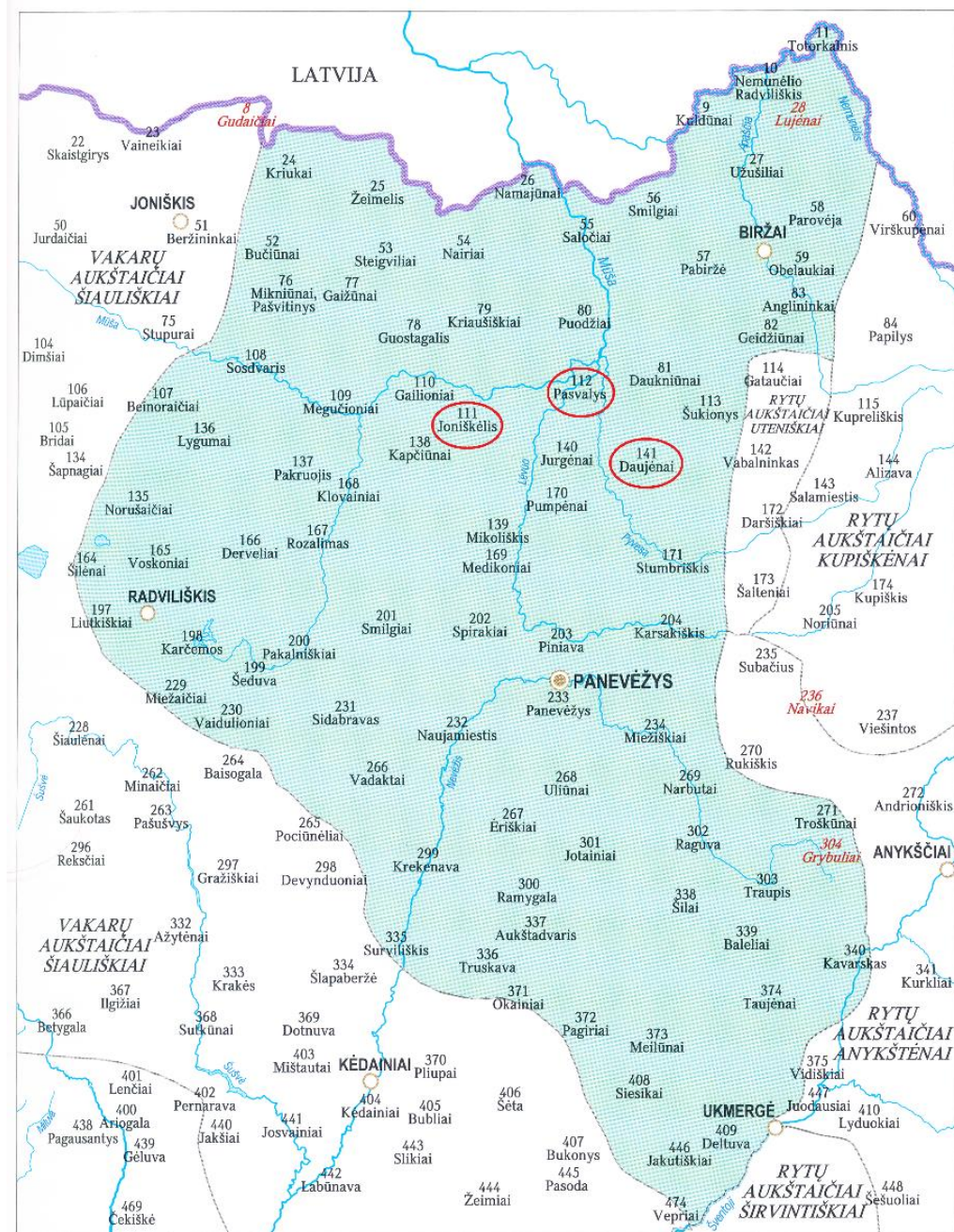
1. Įvadas

Kintant tradicinei tarmei, tradicinių patarmių plotuose pradėjo formuotis pereiginiai variantai: griežtų geografinių ribų neturintys ir didžiąją dalį tarminių ypatybių išlaikę geolektai bei dėl bendrinės kalbos poveikio tarmei atsiradusios regioninės kalbos atmainos ar tarpiniai geolektų ir bendrinės kalbos variantai – regiolektai (plačiau žr. Hoppenbrouwers 1983: 1–25; Auer 2005: 7–42; Taeldeman 2010: 355–374; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 41–44; Mikulėnienė 2014a: 20; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257–262).

Taigi geolektai yra tradicinės tarmės tęsiniai, juos sudaro keli tarminiai variantai (arba tarminės prigimties kodų visuma), todėl jų arealai aiškiai neapibrėžiami (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 41). Kalbiniu požiūriu panašėjant keliems geolektams, jų pagrindu formuojasi regiolektai, apimantys kelių geolektų plotus (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 42).

Vienas pakitusios tarmės atmainų yra naujausiais tyrimais nustatytas Pėsvalio stabilusis geolektas, lokalizuotas šiauriniame rytų aukštaičių panevėžiškių tarminiame areale. Jis apima Pėsvalio (LKA 112) ir aplinkinius LKA punktus¹ – gyvenamas vietas, kuriose kalbama panašiai, kaip ir Pasvalyje (LKA 112). Šiam tyrimui pasirinktos trys iš jų (žr. 1 pav.).

¹ LKA punktas – gyvenama vietovė (su apylinkėmis), kurioje rinkta medžiaga „Lietuvių kalbos atlasui“ (žr. LKA I, II, III).

1 paveikslas. Pāsvalio geolektas ir kiti tiriamieji LKA punktai rytų aukštaičių panevėžiškių tarminiam plotė²

Pāsvalio (LKA 112) ir jo apylinkių šnektos yra išsamiai išnagrinėtos daugiausia tradicinės dialektologijos metodais (išsamią jų ir visų rytų aukštaičių panevėžiškių tyrimų bei taikytų metodų apžvalgą žr. Pukevičiūtė 2015: 176–177). Šiaurinių panevėžiškių arealą nagrinėti naujausiais kiekybiniais metodais,

² Žemėlapio originalą žr. Aliūkaitė et al. 2014: 189.

leidžiančiais objektyviai ir statistiškai patikimai įvertinti duomenis, dar tik pradedama – dialektometrijos metodais ir įrankiais tikrinta panevėžiškių ir širvintiškių LKA punktų tarminė priklausomybė (Čepaitienė 2016: 143–174), taip pat minėtini išsamūs viso Lietuvos ploto tyrimai: perceptyviosios dialektologijos ir kiekybiniais metodais nagrinėtos paprastųjų kalbinės bendruomenės narių (Lietuvės gimnazistų) nuostatos dėl tarmės ir bendrinės kalbos (Aliūkaitė et al. 2017) ir kiekybiškai įvertinta tarmių klasifikacija (Mikulėnienė et al. 2017).

Šiame straipsnyje siekiama dialektometrijos metodais ir įrankiais nustatyti stipriąsias ir silpnąsias Pāsvalio geolekto tarmines ypatybes ir identifikuoti dominuojantį tarminį variantą jame.

Kadangi geolekto ribos yra slankios ir jį gali sudaryti keli tarminiai variantai, tyrimui duomenys rinkti iš Pāsvalio (LKA 112) (ir šiam LKA punktui priskiriamų Pajiešmėnių, Krinčino) ir arčiau jo esančių LKA punktų: Joniškėlio (LKA 111) (ir jam priskiriamų Narteikių, Stačiūnų, Nėrgėlų) bei iš dalies Daujėnų (LKA 141)³ (žr. 1 pav.).

Nurodytoms gyvenamoms vietovėms būdingos ir tyrime nagrinėjamos šios tarptautine fonetine abėcėle (TFA)⁴ užrašytos tarminės ypatybės:

1. Skiriamosios⁵

1.1. Išlaikomi sveiki kirčiuoti kamieno *ie, uo*, pvz.: [k^lɛ'k^lu^lɛnɔ] ~ *kiekvieną* (LKA II: 77–79 (žemėl. Nr. 64, 66); Bakšienė, Geržotaitė, Leskauskaitė 2014: V žemėlapis ir komentaras; Zinkevičius 1966: 86; Kačiuškienė 2006: 57–61 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą); Joniškėlyje (LKA 111) tvirtapradžiai, tvirtagaliai, nekirčiuoti ar turintys atitrauktinį kirtį kamieno dvigarsių *an, am, en, em* pirmieji dėmenys tariami [ɔn], [ɔm], [ɛn], [ɛm], pvz.: [ɔŋ^lk^ls^lt^l] ~ *anksti*, [p^lɛŋ^lk^lɪs^l] ~ *penkis*; Pasvalyje (LKA 112) ir Daujėnuose (LKA 141) tvirtapradžiai verčiami [ɔn], [ɔm], [ɪn], [ɪm], o tvirtagaliai, nekirčiuoti ar turintys atitrauktinį

³ Tyrime pateikėjai priskiriami atitinkamam LKA punktui atsižvelgiant į tai, kurioje vietovėje jie ilgiau gyvena – gimtajame ar naujajame (minėtini du atvejai). Apklausta viena tiriamoji, kilusi iš Daujėnų (LKA 141), bet didesnę gyvenimo dalį praleidusi Joniškėlio (LKA 111) punkto apylinkėse, o ne gimtajame krašte, todėl tyrime ji priskirta Joniškėlio (LKA 111) punktui. Vis dėlto jos vartojamame tarminiame variante gausu Daujėnų (LKA 141) šnektai būdingų kalbinių ypatybių, dėl šios priežasties straipsnyje kalbama apie Joniškėlio (LKA 111) ir Daujėnų (LKA 141) tarminių požymių sąveiką ir labai atsargiai vertinama galima įtaka Pāsvalio geolekto tarminiam pagrindui. Kita tiriamoji yra gimusi Joniškėlio (LKA 111) punktui priskiriamuose Stačiūnuose, tačiau ilgesnę gyvenimo dalį ji praleido Pasvalyje (LKA 112).

⁴ Apie TFA taikymą lietuvių kalbos tarmių tekstams užrašyti plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 105–135; Bakšienė, Čepaitienė 2017a: 203–229.

⁵ Sinonimiškai šiems vartojami ir pirminių, antrinių, tretinių tarminių ypatybių terminai. Laikomasi Johano Taeldemano (2005: 233–248) tarminių ypatybių skirstymo į tris grupes (taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 46–47).

kirtį – [ɔn], [ɔm], [ɛn], [ɛm], pvz.: [sʊsʲrʲɔŋʲka] ~ *susirinko*, [ʲnʲɛʲtʲɔ] ~ *ančių* (LKA II: 83–88 (žemėl. Nr. 68–71); Zinkevičius 1966: 99–101; Kačiuškienė 2006: 74–75 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

1.2. Kamieno kirčiuoti ilgieji balsiai *q*, *ɛ* Joniškėlyje (LKA 111) verčiami [ɔ:], [ɛ:], pvz.: [ɪʒʲgʲɔ:zʲdʲɪnʲɔ] ~ *išgąsdinai*, [nʲɛʲʲʊʲæ:zdavam] ~ *nešvęsdavome*; Pasvalyje (LKA 112) ir Daujėnuose (LKA 141) – [u:], [i:], pvz.: [ɪʒʲgʲu:zʲdʲɪnʲɔ] ~ *išgąsdinai*, [nʲɛʲʲʊʲi:zdavam] ~ *nešvęsdavome* (LKA II: 61, 62 (žemėl. Nr. 44); Zinkevičius 1966: 75–76).

1.3. Galūnės balsiai atviroje ir uždaroje galūnėje suplakami ir vietoje jų tariamas murmamas balsis, TFA žymėtas ʲ ženkle, pvz.: [ʲɛŋʲkʲsʲtʲɪ] ~ *anksti*, [ʲvʲɔsʲɔs] ~ *visus* (LKA II: 22–26, 35–37, 41–43 (žemėl. Nr. 3–8, 17, 18, 22–26); Zinkevičius 1966: 119–120; Kačiuškienė 2006: 70, 84–98 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

1.4. Dėl balsių redukcijos susidarius sunkiai ištariamai priebalsių samplaikai, įterpiamas papildomas balsis [ə], pvz.: [ʲsʊsʲərdʲ] ~ *sausra* (LKTCh 2004: 176; Zinkevičius 1966: 119; Kačiuškienė 2006: 77, dar žr. ten nurodytą literatūrą ir kt.).

2. Būdingosios

2.1. Kirčiuoti ir nekirčiuoti atviros galūnės balsiai *o*, *é* verčiami trumpaisiais [ɑ], [ɛ], o uždaros galūnės pažeminto pakilimo *o*, *é* – [ɔ], [ɛ], pvz.: [ʲvʲɪ:rdʲ] ~ *vyro*, [atʲsʲɪʲkʲɛ:lʲɛ] ~ *atsikėlė*, [ʲsʲrʲɔbʲɔs] ~ *sriubos* (LKA II: 48–53, 55–58 (žemėl. Nr. 31–34, 37–40); Zinkevičius 1966: 71, 74–75; Kačiuškienė 2006: 70–71 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

2.2. Nekirčiuotas arba turintis atitrauktinį kirtį kamieno trumpasis (ir sutrumpėjęs iš ilgojo) balsis *i* prieš minkštąjį priebalsį tariamas [ɛ], o prieš kietąjį – [ɔ], pvz.: [ʲmʲɛʲʲkʲɛ] ~ *miške*, [gʲɛʲʲvʲɛʲnʲɔmʲɔs] ~ *gyvenimas*. Nurodytoje pozicijoje tvirtagaliuose dvigarsiuose balsio *i* kokybė taip pat pakitusi, pvz.: [sʊsʲrʲɔŋʲka] ~ *susirinko*. Nekirčiuotas arba turintis atitrauktinį kirtį trumpasis balsis *u* (ir sutrumpėjęs iš ilgojo) atliepiamas [ɔ], pvz.: [ʲsʲrʲɔbʲɔs] ~ *sriubos* (LKA II: 37–41 (žemėl. Nr. 19–21); Zinkevičius 1966: 66–67; Kačiuškienė 2006: 58–59, 63–64 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

2.3. Vienbalsinamos galūnės: *au* – [ɔ], *ai* – [ɜ], *ei* – [ɛ], pvz.: [galʲʊ:ɔjɔ] ~ *galvojau*, [vʲɛʲnʲɔ:dɜ] ~ *vienodai*, [ɪʒʲgʲɛ:rʲɛ] ~ *išgėrei* (LKA II: 74–77 (žemėl. Nr. 61–63); Zinkevičius 1966: 92–93; Kačiuškienė 2006: 61 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

2.4. Tariamas kietasis *l* prieš senovinius *e*, *ei*, *é*, pvz.: [ɪʲgʲɛ:lɔ] ~ *įgėlė*, [gʲɛ:lɜs] ~ *gėlės* (LKA II: 101–104 (žemėl. Nr. 85, 87); Zinkevičius 1966: 158–165; Kačiuškienė 2006: 65 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

3. Blankiosios

3.1. Trumpinami nekirčiuoti kamieno ilgieji balsiai *y, ū* ir verčiami trumpaisiais pažeminto pakilimo [ɨ], [ʊ], pvz.: [gʲɨ'vʲɛ'nʲɪ] ~ *gyventi*, [pazʲʊ'rʲɛ:k] ~ *pažiūrėk* (LKA II: 59, 60 (žemėl. Nr. 41); Zinkevičius 1966: 110; Kačiuškienė 2006: 22 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

3.2. Nekirčiuoti kamieno ilgieji *o, é, uo, ie* tariami trumpi: *é, ie* atliepiami [ɛ], *o, uo* – [ɔ], pvz.: [pʲɛ'nʲɛ'lʲæ] ~ *pienelio*, [dʊ'nʲɪ:tʲɛ] ~ *duonytė*, [kʲɛ'dâ'inʲɔ] ~ *Kėdainių* (LKA II: 46, 47 (žemėl. Nr. 29), 54, 55 (žemėl. Nr. 36), 79–82 (žemėl. Nr. 64, 66); Zinkevičius 1966: 87–89; Kačiuškienė 2006: 67–70 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą). Kirčiuoti kamieno balsiai *o, é* tariami kaip ir bendrinėje kalboje – [e], [o], pvz.: [pazʲʊ'rʲɛ:k] ~ *pažiūrėk*, ['brô:lʲɪ] ~ *brolių* (LKA II: 44, 45 (žemėl. Nr. 27), 53, 54 (žemėl. Nr. 35); Bakšienė, Geržotaitė, Leskauskaitė 2014a: XI žemėlapis ir komentaras; Bakšienė, Geržotaitė, Leskauskaitė 2014b: XII žemėlapis ir komentaras; Zinkevičius 1966: 87–89; Kačiuškienė 2006: 67–70 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

3.3. Iki trumpųjų trumpinami galūnės balsiai *ū, y, i, y, q, ę*: nekirčiuoti ar iš galūnės atitraukus kirtį, jie atliepiami [ʊ], [ɨ], [ɔ] (Joniškėlyje (LKA 111) / [ʊ] (Pasvalyje (LKA 112) ir Daujėnuose (LKA 141), [ɛ], taip pat gali virsti murmamuojų balsiu, pvz.: ['mô:tʲɛrʲɪsʲɪ] ~ *moterys*, ['sʲɛ:sʲɛrʲɪ] ~ *seserį*, ['mɑ'mɔ] / ['mɑ'mʊ] ~ *mamą*, [kʲɛ'lʲô:nʲɛ] ~ *kelionę* (LKA II: 60, 61, 63–67 (žemėl. Nr. 42, 43, 46–51, 55–58); Zinkevičius 1966: 75, 83–84; Kačiuškienė 2006: 70, 84–98 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

3.4. Po priešakinės eilės balsio žodžio gale minkštinami priebalsiai, pvz.: [sɛnʲdʲɛ'lʲi:sʲɪ] ~ *sandėlis*, [akʲɪsʲɪ] ~ *akis* (Zinkevičius 1966: 158; Kačiuškienė 2006: 93, dar žr. ten nurodytą literatūrą ir kt.).

Joniškėlyje (LKA 111) vyrauja visuotinis kirčio atitraukimas (atitraukiama ir nuo trumpos, ir nuo ilgos tvirtagalės galūnės ir į ilgąjį, ir į trumpąjį skiemenį), pvz.: [ʊʳsʊs] ~ *visus*, [kʲɑʃʲʊ] ~ *kačią*; Pasvalyje (LKA 112) ir Daujėnuose (LKA 141) įvairuoja ir visuotinio, ir intensyviojo sąlyginio kirčio atitraukimo dėsniai (LKA II: 123–125 (žemėl. Nr. 105); Zinkevičius 1966: 13–17; Kačiuškienė 2006: 21–27 ir kt., dar žr. ten nurodytą literatūrą).

Tiriamieji LKA punktai pasirinkti remiantis atlikta sociokultūrinių tinklų analize – jų bendruomenės nariai yra susieti stipriausiais, uždariausiais, sudėtingos struktūros ir tankiausiais tinklais. Tai rodo ne

tik intensyvius komunikacijos procesus, bet ir aukštą panevėžiškių patarmės gyvybingumo laipsnį aptariamoje zonoje (Čepaitienė 2016a: 146–151).

2. Tyrimo metodika ir įrankis

Tiriamąją medžiagą sudaro apie 10 val. garso įrašų ir 60 nesudėtingos konstrukcijos pateikėjų į diktofoną įskaitytų sakinių, iliustruojančių Pāsvalio (LKA 112), Joniškėlio (LKA 111) ir Daujėnų (LKA 141) apylinkių būdinguosius tarminius požymius. Duomenys rinkti pasitelkus klausimyną, sudarytą iš bendrine kalba užrašytų nesudėtingos konstrukcijos sakinių (žr. anketos pavyzdį 2 pav.).

SKIRIAMŪJŲ YPATYBIŲ ANKETA

1.	Kaip ir kiekvieną rytą, jis atsikėlė anksti.	31.	Rugpjūtį prasideda ančių medžioklė.
2.	Užvirė puodas, sumažink ugnį.	32.	Nelengva išverti ilgą kelionę.
3.	Greičiau užmigsi išgėres šilto pienelio.	33.	Lauke geras oras.
4.	Visus vaikus aprėngė vienodai.	34.	Prieš akis atsiveria gražus vaizdas.
5.	Labai skanu valgyti ką tik iškeptą duonytę.	35.	Visi kaimo gyventojai susirinko švęsti.
6.	Kaip tu mane išgąsdinai!	36.	Grybo kotelį reikia rauti, o ne pjauti.
7.	Anksčiau tai nešvėsdavom Kalėdų.	37.	Važiuojam į Kėdainių turgų.
8.	Pažiūrėk pro langą.	38.	Sulojo kaimyno šuo.
9.	Vaikas išsigando to nepažįstamo vyro.	39.	Ką daryti, jeigu įgėlė bitė?
10.	Pilnas sandėlys grūdų.	40.	Iš miško parsinešė kibirą uogų.
11.	Paimk samtį ir įsipilk dar sriubos.	41.	Gyvenimas yra gražus.
12.	Ilgai neturėjau savo kampo.	42.	Keliu eina tėvas ir sūnus.
13.	Kambaryje vėsu.	43.	Vasarą važiuosime prie ežero.
14.	Čia žada gyventi kaimynas Jonas.	44.	Viskas nusibodo.
15.	Viena ranka turi penkis pirštus.	45.	Pavedžiok šunį.
16.	Pasemk vandens iš šulinio.	46.	Jis turėjo nuspalvinti gaidį.
17.	Paėmė lazdą tvorai paremti.	47.	Moterys bijo pasenti.
18.	Sausra kenkia žiemkenčiams.	48.	Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi.
19.	Gero savaitgalio!	49.	Papasakok apie senovę.
20.	Visada būna pirmas kartas!	50.	Nuo ko pradėti?
21.	Kurmis išrausė daržą.	51.	Ačiū už laišką.
22.	Paskambink man vakare.	52.	Ten pilna kačių.
23.	Laukia sunkus darbas.	53.	Turiu vieną brolių ir vieną seserį.
24.	Aš galvojau, kad tu žinai, kur važiuoti.	54.	Sūneli, nebūk žioplis, klausyk tėvo.
25.	Išgėrei ir būk savo vietoj.	55.	Noriu pasveikinti mamą.
26.	Jūs labai malonus.	56.	Nereikia kištis ne į savo reikalus.
27.	Nuėjo miško keliu.	57.	Moterims patinka gėlės.
28.	Vokiečiai išgeria daug alaus.	58.	Močiutė parvažiavo namo.
29.	Apibūdink save vienu žodžiu.	59.	Pilnas autobusas žmonių.
30.	Linkiu greičiau pasveikti.	60.	Miške kilo didelis gaisras.

2 paveikslas. Tarminių ypatybių anketa

Pateikėjų paprašyta susipažinti su sakiniiais ir perskaityti juos verčiant į gimtąją patarmę. Respondentams skaitant, leista taisytis ir kartoti sakinius, jeigu jų nuspręsta, kad iš pirmo karto perskaityta netinkamai

(jiems neįprastai). Pastebėjus, kad pateikėjai spontaninėje kalboje, pavyzdžiui, trumpina bendraties priesagas *-ti*, o skaitydami kontrolinius sakinius vartoja taisyklingas tokių veiksmažodžių formas, prašyta patikslinti, kuri žodžio forma jiems yra įprastesnė, ir dar kartą perskaityti tą patį sakinį. Tokie atvejai transkribuojant kontrolinius sakinius dar kartą tikslinti remiantis spontaninės kalbos įrašų perklausa.

Šiame tyrimo etape laikytasi Georgo Wenkerio (REDE; Chambers, Trudgill 2003: 15–16; Lameli 2008: 255–281; taip pat žr. Aliūkaitė, Jaroslaviėnė, Meiliūnaitė 2014: 49; Mikulėnienė 2015: 37; Kardelytė–Grinevičienė 2016: 67–95 ir kt.), Jules Gilliérono (ATL; Chambers, Trudgill 2003: 16–17 ir kt.), Antano Baranausko (Baudouin de Courtenay 1909: 3–4; taip pat žr. Mikulėnienė 2015: 37 ir kt.) ir kt. vertimo iš vieno į kitą kalbos variantą tradicijos. Ji vyrauja ir dialektometriniuose darbuose (plg. Leinonen 2008: 189–204; Heeringa et al. 2009: 167–183 darbus; pavyzdžiui, pastarajame analizuojama gimtąja tarne perskaitytas tekstas *The North Wind and the Sun* (žr. *Phonetics* 2017)).

Apklausti ir įrašyti devyni respondentai – trys iki 30 m., trys 31–49 m. bei trys 50 m. ir vyresni⁶. Analizuojant medžiagą, pateikėjai įvardijami kodais, kuriuose RAP reiškia rytų aukštaičiai panevėžiškiai; šalia nurodytas skaičius rodo vietovės – LKA punkto – numerį (žr. LKA I: 21–30); trumpiniai jaun., vid. ir vyr. rodo tiriamųjų priklausymą tam tikrai amžiaus grupei (JAUN – jaunesnioji karta, VID – vidurinė karta, VYR – vyresnioji karta); paskutiniai skaičiai pasirinkti siekiant atskirti tris tos pačios kartos pateikėjus (1 – pateikėjas Nr. 1; 2 – pateikėjas Nr. 2; 3 – pateikėjas Nr. 3).

Trijų amžiaus grupių vartojamų tarminių duomenų analizė leidžia papildomai vertinti ir tarminių ypatybių kaitą nagrinėjamame tarminiame areale. Tokiu būdu straipsnyje nagrinėjamas Pāsvalio geolekte vykstantis dvimatės konvergencijos (supanašėjimo) reiškinys: horizontaliosios, t. y. tarminių požymių panašėjimo procesai, ir ją veikiančios vertikaliosios, t. y. vieno iš socialinių kintamųjų matmenų – amžiaus – bei bendrinės kalbos įtaka kalbinių ypatybių konvergencijos procesams (išsamiau apie dvimatės konvergencijos sampratą žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 39–41 ir kt.)⁷.

Medžiaga tvarkyta keliais etapais:

⁶ Laikomasi projekto *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028) tyrimų metodikoje nurodyto pateikėjų skirstymo į kartas (plačiau žr. Aliūkaitė, Jaroslaviėnė, Meiliūnaitė 2014: 55). Dėl sąvokų jaunesnioji, vidurinė ir vyresnioji karta dar žr. Labov 1972; Gillian 2006: 110–116; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 36.

⁷ Papildomai išnagrinėtos ir 9 sociolingvistinės tiriamųjų anketos, tačiau, siekiant nustatyti stipriąsias ir silpnąsias tarmines ypatybes, atsižvelgiama tik į amžiaus veiksnį. Tam tikrais atvejais aiškinant gautus rezultatus išnašose pateikiama išsamesnė informacija apie tam tikrą pateikėją, tačiau gilesnė tiriamųjų charakteristikos analizė yra kito tyrimo dalis.

- 1) klausantis garso įrašų, TFA sutranskribuoti 9 tiriamųjų įskaityti 60 sakinių (iš viso jų – 540)⁸;
- 2) transkribuota medžiaga parengta dialektometrijos metodų pagrindu sukurtai kompiuterinei programai *Gabmap* tinkamu nagrinėti formatu (Kompiuterinė programa *Gabmap*; Nerbonne et al. 2011: 72; GABMAP 2011: *Data file*; Snoek 2014: 72 ir kt.);
- 3) atlikta dialektometrinė analizė – tarminiai duomenys statistiškai apskaičiuoti ir kiekybiškai įvertinti. Juos interpretuojant, atsižvelgta į sociolingvistinę respondentų informaciją (į amžiaus kintamąjį) ir transkribuotus sakinius. Rezultatai vizualizuoti pseudožemėlapiais (angl. *pseudo maps*), kuriuose tiriamieji yra tarsi „išvietinami“, t. y. neatsižvelgiama į geografinio atstumo veiksnį, kaip daroma tradiciniuose ar kituose dialektometriniuose žemėlapiuose. Pseudožemėlapiais iliustruojami tik kiekybiškai įvertinti tiriamųjų vartojamų tarminių ypatybių panašumai ir skirtumai (išsamiau žr. GABMAP 2011: *Map file*).

Straipsnyje nagrinėjami trijų rūšių pseudožemėlapiai:

- 1) **fonologinius skirtumus** iliustruojantis linijų / spindulių, vadinamasis tinklų, pseudožemėlapis, kuriame vaizduojami tarminiai panašumai tarp dviejų pateikėjų, atsitiktinai lokalizuotų greta (pavyzdžiui, 3 pav.). Tiriamųjų ryšiams, arba vartojamo tarminio varianto panašumams, pavaizduoti brėžiamos linijos: kuo jos tamsesnės, tuo respondentų vartojamos tarminės ypatybės yra panašesnės (GABMAP 2011: *Differences*; Snoek 2014: 199; dar žr. Čepaitienė 2016: 143–174);
- 2) **atskaitos taškų** pseudožemėlapiai, kuriais nustatoma, kiek pasirinktas tam tikras tarmės vartotojas, pseudožemėlapyje pažymėtas žvaigždute, skiriasi nuo visų kitų tiriamųjų tarminių aspektu (pavyzdžiui, 4 pav.). Kuo tamsesnė spalva žemėlapyje, tuo panašumas yra didesnis (GABMAP 2011: *Reference point maps*; Snoek 2014: 200; dar žr. Čepaitienė 2016: 143–174). Tarminiams ryšiams atskleisti papildomai remiamasi transkribuota klausimyno medžiaga;
- 3) **hierarchinės⁹ klasterinės analizės** pseudožemėlapiai (pavyzdžiui, 13 pav.), kuriuose vaizduojami klasterizacijos algoritmu sugrupuoti duomenys tokiu principu, kad tarminiai

⁸ Įvertinus tikimybę, kad sakinius verčiant iš bendrinės kalbos į tarmę gali būti ištariamoms ne visos pateikėjo įprastai vartojamos tarminės ypatybės, papildomai klausytasi spontaninės respondentų kalbos ir pagal ją tikslinta transkripcija. Pavyzdžiui, tikrinta, ar spontaninėje kalboje respondentai netrumpina ne tik bendraties, bet ir daiktavardžio daugiskaitos naudininko formų, ar ilgina pirmuosius mišriųjų dvigarsių tvirtapradžius dėmenis ir pan.

⁹ Dar minėtini wardo (angl. *Ward's Method*), baigtinių ryšių (angl. *Complete Link*) arba grupės vidurkio (angl. *Group Average*) algoritmai. Plačiau žr. GABMAP 2011: *Cluster analysis*; apie svorinio vidurkio ir wardo metodus dar žr. Prokić, Nerbonne 2008: 153–172; Leinonen et al. 2016: 78 ir kt. Apie hierarchinę klasterinę analizę taip pat žr. Čekanavičius, Murauskas 2002: 202, Pukevičiūtė 2015: 175–195 ir kt.

skirtumai iš tiriamųjų sudaryto klasterio viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni (Leinonen et al. 2016: 75–79; dar žr. Čekanavičius, Murauskas 2002: 195; Vaitkevičius, Saudargienė 2006; Čepaitienė 2016: 143–174)¹⁰. Duomenims sugrupuoti pasirinktas svorinio vidurkio metodas, kurio pagrindinis principas – statistinės analizės metu visos panašių objektų grupės laikomos tokios pačios reikšmės (svorio), nepaisant objektų skaičiaus kiekviename klasteryje (GABMAP 2011: *Cluster analysis*; Prokić, Nerbonne 2008: 153–172; Leinonen et al. 2016: 78). Kartu su šio pobūdžio pseudožemėlapiais pateikiamos ir dendrogramos, kuriose parodoma, kokia seka svorinio vidurkio metodu tiriamieji pagal vartojamų tarminių požymių panašumą buvo sujungti į pasirinktą klasterių skaičių (pavyzdžiui, 14 pav.). Iš pateikėjų sudarytos panašių objektų grupės yra atitinkamai išskirtos tokiomis pačiomis spalvomis, kaip ir klasterių pseudožemėlapyje.

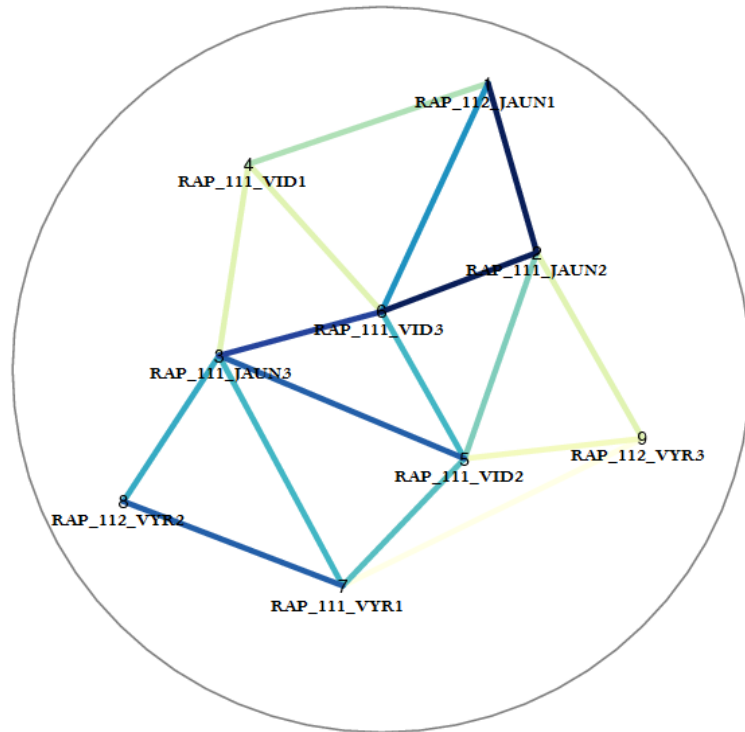
Kompiuterine programa *Gabmap* nustatyti ir diferenciniai tarminiai požymiai, kurie reprezentuoja pasirinktą iš pateikėjų sudarytą panašių objektų grupę. Kiekybiškai įvertintos skiriamosios tarminės ypatybės pateikiamos lentelėje. Nurodytais kompiuterinės programos *Gabmap* įrankiais atlikta kiekybinė tiriamosios medžiagos analizė leidžia išryškinti tarminius panašumus ir skirtumus, vyraujančius tarp įvairaus amžiaus respondentų, nustatyti, kurios šnektų skiriamosios ypatybės yra gyvybingos pateikėjų kalboje, o kurios – linkusios kisti.

3. Dominuojantis tarminis variantas Pāsvalio geolekte

3.1. Tarminis pateikėjų panašumas ir skirtumas. Bendrosios tendencijos

Kiekybiškai išnaginėjus tiriamųjų kalbinius panašumus ir skirtumus, nustatyta, kad, nepaisant vietovės skiriančių izoglosių, daugiausia tarminių panašumų rasta Joniškėlio (LKA 111) ir Pāsvalio (LKA 112) punktuose gyvenančių jaunesniosios kartos respondentų RAP_112_JAUN1 ir RAP_111_JAUN2 bei vyresniosios kartos pateikėjų RAP_111_VYR1 ir RAP_112_VYR2 kalboje (žr. 3 pav.).

¹⁰ Klasterizacijos procese kiekvienas respondentas laikomas atskiru klasteriu. Pirmuoju žingsniu į bendrą panašių objektų grupę sujungiami du mažiausiai kalbiniu aspektu besiskiriantys pateikėjai. Po to iš naujo skaičiuojami skirtumai tarp šio sukurto klasterio ir visų likusių tiriamųjų. Remiantis naujai nustatytais mažiausiais skirtumais, prijungiamas tiriamasis, kurio vartojamas tarminis variantas yra panašiausias į jau sudaryto klasterio narių. Taip tęsiama, kol visi pateikėjai sujungiami į didelę panašių objektų grupę (GABMAP 2011: *Cluster analysis*).

3 paveikslas. Tarminis Joniškėlio (LKA 111) ir Pėsvalio (LKA 112) punktų pateikėjų panašumas

Tų pačių tarminių požymių dominavimas ne tik jauniausiųjų, bet ir vyriausiųjų tiriamųjų kalboje leidžia kalbėti apie aptariamajame areale vykstančią dvimatę – horizontaliąją ir vertikaliąją – konvergenciją.

Tačiau remiantis tik tinklų pseudožemėlapiu duomenimis, skirtingų tarminių variantų panašėjimo ir kaitos procesus linkstama vertinti atsargiai. Pabrėžtina, kad respondentės RAP_111_VYR1 ir RAP_112_VYR2 yra susietos giminystės ryšiais, pateikėja RAP_112_VYR2 yra kilusi iš Joniškėlio (LKA 111) punkto ir tai iš dalies galėjo turėti įtakos aptariamiesiems rezultatams.

Taip pat, viena vertus, rezultatai rodo, kad Pėsvalio geolektą sudarančio Joniškėlio (LKA 111) tarminės ypatybės konvergencijos procesuose kalbiniu požiūriu, tikėtina, yra ne tokios paveikios, stipresnės nei paplitusios Pasvalyje (LKA 112): respondentė RAP_112_VYR2 didesnę gyvenimo dalį yra praleidusi Pėsvalio (LKA 112) gyvenamoje vietovėje, jos sutuoktinis taip pat kilęs iš čia (RAP_112_VYR3), taigi nuolatiniai kontaktai su kiek besiskiriančio panevėžiškių tarminio varianto vartotoju pateikėjos gimtajai šnektai įtakos nedaro.

Kita vertus, Pėsvalio (LKA 112) gyvenamoms vietovėms būdingų tarminių požymių nepaveikumą konvergencijos procesams rodo tarminiu požiūriu išsiskiriantys tiriamieji RAP_112_VYR3 ir

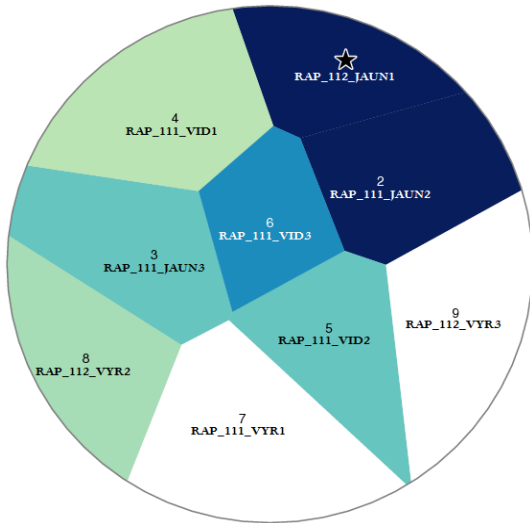
RAP_111_VID1, kilę atitinkamai iš Krinčino, priklausančio Pāsvalio (LKA 112) punktui, ir Daujėnų (LKA 141). Kontaktų metu su Joniškėlio (LKA 111) apylinkių gyventojais nurodytieji išlaiko gimtąsias tarmines ypatybes – tai matyti iš silpnų kalbinių ryšių su Joniškėlio (LKA 111) punkto tiriamaisiais.

Aptartame pseudožemėlapyje pateikti respondentų tarminiai panašumai tik su atsitiktinai greta lokalizuotais pateikėjais. Rezultatai tikslintini medžiagą analizuojant kitais kompiuterinės programos *Gabmap* įrankiais.

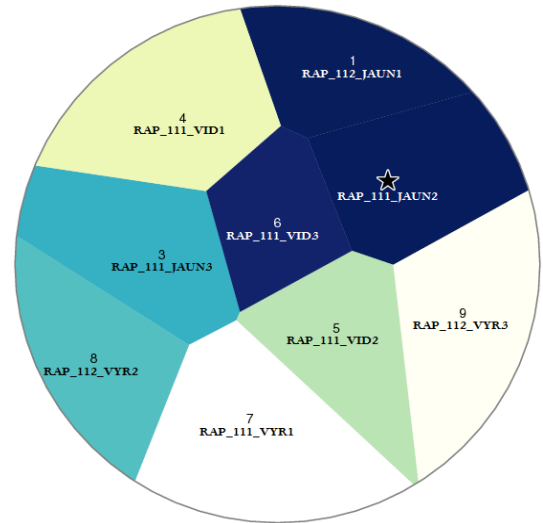
3.2. Kiekvieno pateikėjo tarminis panašumas ir skirtumas su kitais tiriamaisiais

Atskaitos taškų analizė patvirtino, kad izoglosų pluoštu perskirtuose Joniškėlio (LKA 111) ir Pāsvalio (LKA 112) punktuose vartojami kiek besiskiriantys tarminiai variantai yra veikiami horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos procesų, t. y. galimai yra supanašėję. Nustatyta, kad dominuojančios yra Joniškėlio (LKA 111) šnektos tarminės ypatybės, todėl aptariamąsias gyvenamos vietovės apylinkėse vartojamas tarminis variantas yra stipresnis ir paveikesnis nei Pāsvalio (LKA 112).

Tai leidžia teigti kelių įvairaus amžiaus tiriamųjų duomenys. Pavyzdžiui, atskaitos tašku pasirinktų tos pačios kartos, bet iš skirtingų vietų kilusių tiriamųjų RAP_112_JAUN1 ir RAP_111_JAUN2 vartojamos tarminės ypatybės yra panašiausios vertinant visų respondentų požiūriu (žr. 4 ir 5 pav.): abu nedėsnigai taria minkštąjį *l* prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [at¹s¹ɫ¹k¹ê:l¹ɛ] ~ *atsikėlė* (bet plg. [ɫ¹g¹ê:lq] ~ *igėlė* (RAP_111_JAUN1), [m¹ɛ¹ɫ¹ɔ̃:kla] ~ *medžioklė* (RAP_111_JAUN2); atitrauktinį kirtį gavusį trumpąjį dėmenį *i* išlaiko nepakitusį vienskiemeniuose žodžiuose ir nekirčiuotuose mišriuosiuose dvigarsiuose prieš kietąjį priebalsį, pavyzdžiui, [v¹ɫs¹ɫ¹] ~ *visi*, [sɔ¹ma¹ʒ¹ɫɫk] ~ *sumažink*; tačiau atitrauktinį kirtį turintis balsis *u* nurodytoje pozicijoje abiejų nedėsnigai tariamas supriešakėjęs, pavyzdžiui, [s¹r¹ɔbɔs] ~ *sriubos*; nukelia kirtį iš trumpojo skiemens į ilgąjį, pavyzdžiui, [ap¹r¹ɛɲ¹g¹ɛ] ~ *aprenė* ir kt.

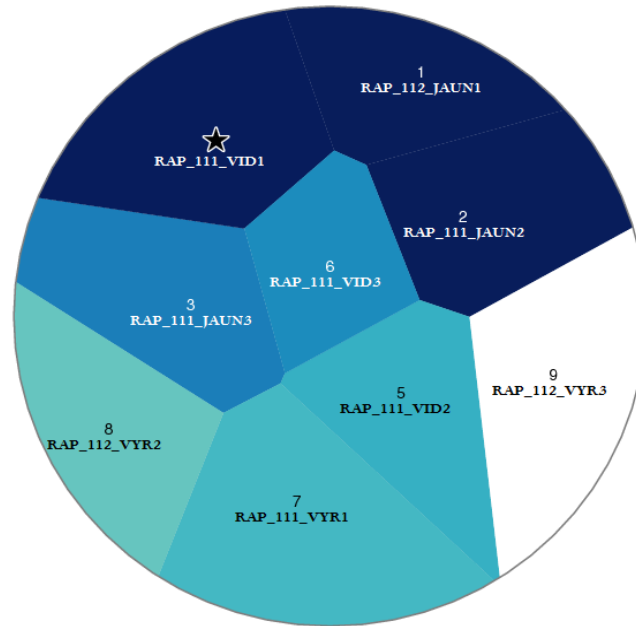
4 paveikslas. Pateikėjo RAP_112_JAUN1 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

5 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_JAUN2 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

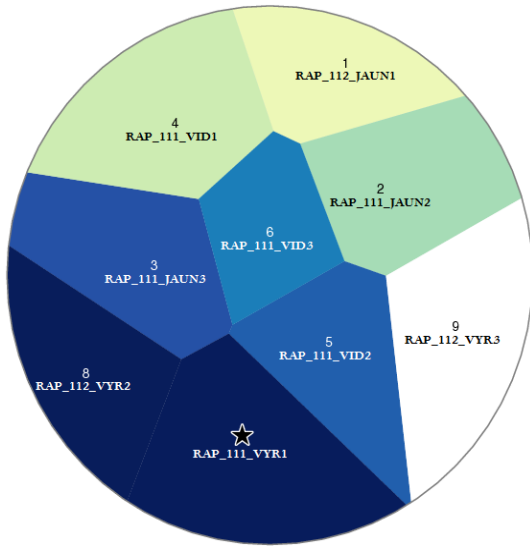
Pridurtina, kad abi pateikėjos nėra tarpusavyje susijusios, lankė gimnazijas skirtingose gyvenamose vietovėse. Pateikėjos RAP_112_JAUN1 tėvas yra kilęs iš Stačiūnų k. (Joniškėlio (LKA 111) punktas), mama – žemaitė; jaunuolės RAP_111_JAUN2 mama yra kilusi iš Daujėnų k. (LKA 141), tėvas – iš Norgėlių k. (Joniškėlio (LKA 111) punktas). Nepaisant skirtingos tėvų kilmės, abiejų tiriamųjų vartojamas tarminis variantas yra labai panašus, galimai paveiktas tėvų, kilusių iš Joniškėlio (LKA 111) apylinkių, vartojamo tarminio varianto.

Tarminiu požiūriu jaunesniosios kartos respondentai gretintini su iš Daujėnų (LKA 141) kilusiu, bet ilgą laiką Joniškėlio (LKA 111) apylinkėse gyvenančiu vidurinės kartos pateikėju RAP_111_VID1 (žr. 6 pav.). Juos sieja nedėsningas minkštojo priebalsio *l* tarimas prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [at^ls^lɪ^lk^lɛ^lɛ] ~ *atsikėlė* (bet plg. [ɪ^lg^lɛ^l:lɑ] ~ *igėlė* (RAP_111_VID1)); kirčio nukėlimas iš trumpojo kirčiuoto skiemens į greta esantį ilgąjį skiemenį, pavyzdžiui, [ap^lr^lɛ^lg^lɛ] ~ *aprenė*; kirčiuoto trumpojo balsio *i* ilginimas iki pusilgio, pavyzdžiui, [i^lf^lk^lɛ^lptɔ] ~ *iškeptą* ir kt.

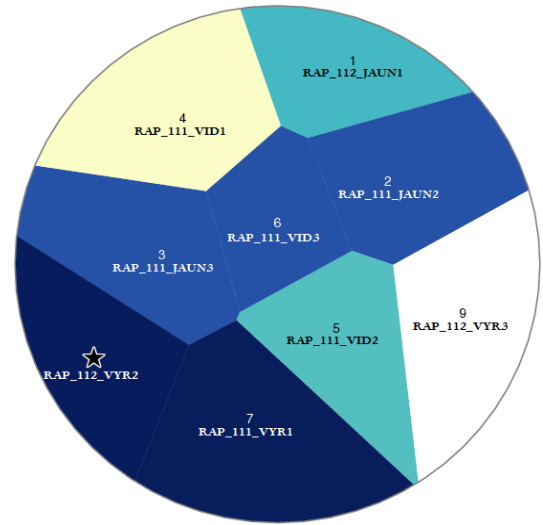

6 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_VID1 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

Joniškėlio (LKA 111) šnektos, galimai kaip stipresnės ir mažiau paveikios, faktą grindžia ir tiriamosios RAP_111_VYR1, dažnai kontaktuojančios su Pėsvalio (LKA 112) punkto tiriamaisiais, bei RAP_112_VYR2, kuri Pasvalyje (LKA 112) gyvena nuolat, duomenys – jos išlaiko gimtosios šnektos ypatybes, naujų tarminių formų jų kalboje nerasta (žr. 7 ir 8 pav.): abiejų nekirčiuotas trumpasis balsis *i* kamiene, tvirtagaliuose dvigarsiuose prieš kietąjį priebalsį tariamas [ɔ], nekirčiuotas dvigarsis *in* taip pat atliepiamas [ɔ], pvz.: [gʲɪʋʲɛnʲɔmɔs] ~ *gyvenimas*; [ʲɔŋʲkʲsʲtʲi] ~ *anksti*; [sʋʲmɔʒʲɔk] ~ *sumažink*; priebalsis *r* prieš *e* tipo balsį žodyje *greičiau* tariamas kietas, pavyzdžiui, [grɛʲtʲʲɛʋʲ]; nekirčiuotas kamieno *ie* atliepiamas [ɛ], pavyzdžiui, [pʲɛʲnʲɛʲlʲæ] ~ *pienelio*; dėl balsių redukcijos susidarius sunkiai ištariamai priebalsių samplaikai, įterpiamas papildomas balsis, pavyzdžiui, [ʲsʋsɔsɔrd] ~ *sausra* ir kt.

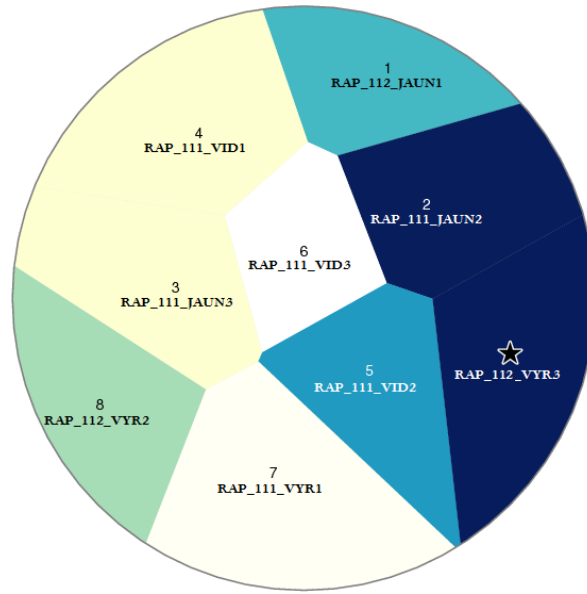

7 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_VYR1 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

8 paveikslas. Pateikėjo RAP_112_VYR2 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

Kaip matyti iš 9 pav., pateikėjo RAP_112_VYR3, gimusio ir augusio Pėsvalio (LKA 112) punkto teritorijoje, vartojamas tarminis variantas gretintinas su Joniškėlio (LKA 111) apylinkėse gyvenančiu respondentu RAP_111_JAUN2. Abiejų tiriamųjų kalba yra veikiama ir horizontaliosios (dviejų kiek besiskiriančių tarminių variantų), ir vertikaliosios (ne tik tarminio varianto ir amžiaus kintamojo, bet ir tarminio varianto ir bendrinės kalbos) konvergencijos – juos sieja varijuojantys tarminiai požymiai ir bendrinei kalba artimos formos: varijuoja dvibalsio *ai* vienskiemeniame žodyje ir atviroje galūnėje tarimas, pvz.: [kɛ̃p] ~ *kaip*, [vʲɛ̃nɔːdɔ] ~ *vienodai*; priebalsio *l* palatalizacija prieš *é* tipo balsius, pvz.: [atʲsʲkʲɛ̃ːlʲɛ] ~ *atsikėlė*, [mʲɛ̃ʲdʒʲɔːkla] ~ *medžioklė*; įvairuoja nekirčiuoto arba tvirtagalio dvgarsio pirmojo dėmens kokybė, pvz.: [sɔ̃mʲaʒʲɪŋk] ~ *sumažink*, [pʲɔ̃rʲtɔ̃s] ~ *pirštus* (bet plg. [paʲskɛ̃mʲbʲɪk] ~ *paskambink* (RAP_112_VYR3), [paʲskɛ̃mʲbʲɔk] (RAP_111_JAUN2)).

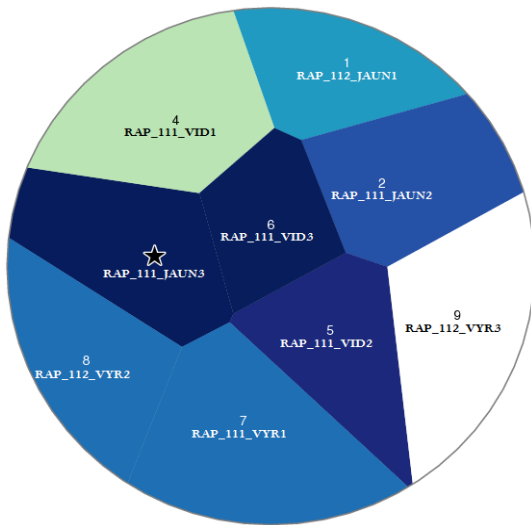
9 paveikslas. Pateikėjo RAP_112_VYR3 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

Šiuo atveju patvirtinama, kad, nuolat kontaktuojant su Joniškėlio (LKA 111) šnektą, konvergencijos procesuose stipresnės ir paveikesnės išlieka Joniškėlio (LKA 111) apylinkėse paplitusios tarminės ypatybės, keičiančios ar papildančios Pėsvalio (LKA 112), rytinės šiaurinių panevėžiškių ploto dalies, šnektos tarminius požymius.

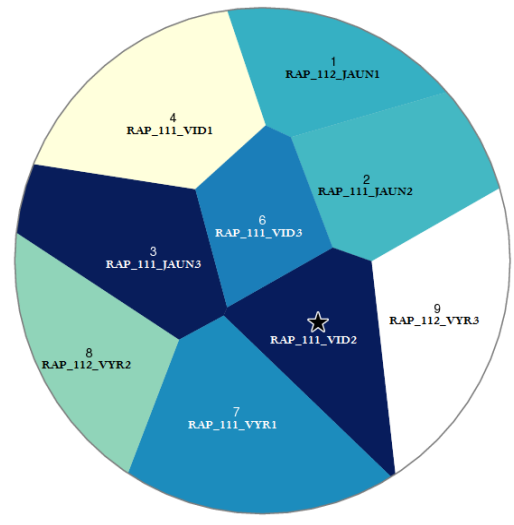
Remiantis didžiosios dalies tiriamųjų – RAP_112_JAUN1, RAP_111_VID1, RAP_111_VYR1, RAP_112_VYR2, RAP_112_VYR3 – atskaitos taškų pseudožemėlapių ir tarminių duomenų analize, linkstama tvirtinti, kad Joniškėlyje (LKA 111) vartojamų tarminių ypatybių skvarbos kryptis neabejotinai yra rytinė šiaurinių panevėžiškių tarminio ploto pusė, taigi Joniškėlio (LKA 111) punktu priskiriamose gyvenamose vietovėse vartojami tarminiai požymiai vykstant horizontaliajai ir vertikaliajai konvergencijai papildo ir keičia dalį Pėsvalio geolekto kalbinių bruožų. Pabrėžtina, kad Pėsvalio (LKA 112) apylinkėse vartojamų tarminių ypatybių kaita rasta visų kartų lygmeniu.

Likusieji atvejai rodo, kad ir vidurinėje, ir jaunesniojoje kartose, lemiančiose patarmės gyvybingumo ir tęstinumo rodiklius, esama dvimatės konvergencijos, tačiau pateikėjų daugiau ar mažiau yra išlaikomi ne tik būdingieji bei blankieji, bet ir skiriamieji panevėžiškių (arba Joniškėlio (LKA 111) šnektos) tarminiai požymiai.

Tarmiškesniu vartojamu kalbos variantu iš jauniausiųjų grupės išsiskiria tiriamasis RAP_111_JAUN3, pagal tarmiškumo laipsnį jis gretintinas su tiriamuoju iš vidurinės kartos RAP_111_VID3 (žr. 10 pav.): abiejų trumpasis balsis *i* prieš kietąjį priebalsį vienskiemeniuose žodžiuose, tvirtagaliuose mišriuosiuose dvigarsiuose ir atitrauktinį kirtį turinčiuose trumpuosiuose skiemenyse nedėsningai atliepiamas [ɔ], prieš minkštąjį priebalsį – [ɛ], o balsis *u* nurodytose pozicijose prieš kietąjį priebalsį – [ɔ], pvz.: [ˈjɔs] ~ *jis*, [ˈvʲɛsʲɪ] ~ *visi*, [ˈsʲrʲɔbɔs] ~ *sriubos*, [ˈtɔr̥gɔ] ~ *turgų*, [pɑˈsʲvʲɛˈɪkʲɛnʲtʲ] ~ *pasveikinti*; priebalsis *l* prieš *é* tipo balsį tariamas kietas, pavyzdžiui, [ɑˈsʲɪˈkʲɛːlɑ] ~ *atsikėlė*; vietoje nekirčiuoto kamieno ilgojo balsio *o* atliepiamas atviresnis, mažiau įtemptas, trumpasis balsis [ɔ̃], pavyzdžiui, [gʲɪˈvʲɛˈntɔ̃jɛ] ~ *gyventojai* ir kt.

10 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_JAUN3 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

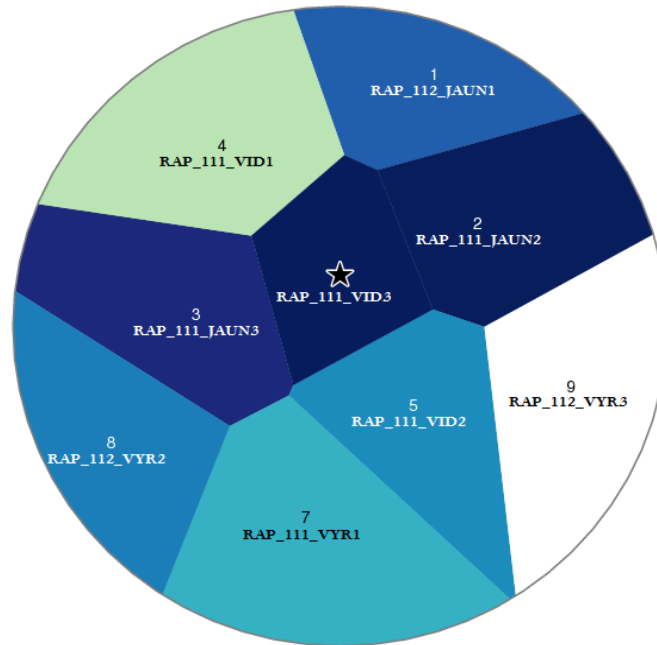

11 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_VID2 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

Mažiau tarminių panašumų rasta jaunuolio RAP_111_JAUN3 ir atskaitos tašku pasirinkto tiriamojo RAP_111_VID2 kalboje (žr. 11 pav.): abu sieja trumpojo balsio *i* tvirtagaliame arba atitrauktinį kirtį gavusiame dvigarsyje prieš minkštąjį priebalsį atliepiamas [ɛ], pavyzdžiui, [ˈlʲɛŋʲkʲɪ̃] ~ *linkiu*, [pɑˈsʲvʲɛˈɪkʲɛnʲtʲ] ~ *pasveikinti*; kirčiuoto kamieno trumpojo balsio *a* ilginimas iki pusilgio, pavyzdžiui, [ˈɑˈpʲrʲɛŋʲgʲɛ] ~ *aprengė*; nedėsningas priebalsio *l* kietinimas prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [ɪˈgʲɛːlɑ] ~ *įgėlė*.

Pateikėjas RAP_111_VID3 tarminiu požiūriu gretintinas su pateikėju iš jaunesniosios kartos RAP_111_JAUN2 (žr. 12 pav.): abu yra linkę nukelti kirtį iš trumpojo kirčiuoto skiemens į greta esantį ilgąjį skiemenį, pavyzdžiui, [ɑpʲrʲɛŋʲgʲɛ] ~ *aprengė*; trumpąjį balsį *u* prieš kietąjį priebalsį

vienskiemeniame žodyje atliepti [v̥], pavyzdžiui, [ˈkʋ̥r̥] ~ *kur*; nedėsningai kietinti priebalsį *l* prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [m̥^lɛˈd̥ʒ^lʔ̥:kl̥a] ~ *medžioklė* ir kt. Taigi aptariamojo vidutinio amžiaus tiriamojo kalboje rasta ir tarmiškesnių, ir bendrinei kalbai artimesnių žodžių formų.

12 paveikslas. Pateikėjo RAP_111_VID3 tarminiai panašumai su kitais tiriamaisiais

Visų tiriamųjų vartojamas tarminis variantas labiausiai skiriasi nuo asmens iš vyresniosios kartos RAP_112_VYR3.

Pavyzdžiui, palyginus pateikėjų RAP_111_VID1 ir RAP_112_VYR3 duomenis, matyti, kad nors jų gimtosiose Daujėnų (LKA 141) ir Pėsvalio (LKA 112) gyvenamose vietovėse vartojamas tarminis variantas yra panašesnis nei į paplitusio Joniškėlyje (LKA 111), abiejų respondentų kalboje dominuojančios tarminės ypatybės skiriasi labiausiai (žr. 6 pav.): įvairuoja ilgojo balsio *q* atvirojoje galūnėje atliepimas, pvz.: [k^lɛˈk^lv̥^lɛnɔ] ~ *kiekvienq*, [ˈl̥aːŋgɔ] ~ *langq*, [ˈd̥ɛr̥ʒɔ] ~ *daržq*, [ˈk^liːb^lɪr̥ɔ] ~ *kibirq* (RAP_111_VID1), [k^lɛˈk^lv̥^lɛnɔ], [ˈl̥aːŋgɔ], [ˈd̥ɛr̥ʒɔ], [ˈk^liːb^lɪr̥ɔ] (RAP_112_VYR3); nevienodai atitariamas nekirčiuotas trumpasis balsis *i*, esantis kamiene ar sudarantis vieną iš mišriojo dvigarsio *in* sandų, pvz.: [ˈuːʒ^lv̥^lɛr̥ɛ] ~ *užvirė*, [sɔˈm̥aːʒ^lɔŋk] ~ *sumažink* (RAP_111_VID1), [ˈuːʒ^lv̥^lɪr̥ɛ], [sɔˈm̥aːʒ^lɪŋk] (RAP_112_VYR3) (bet plg. abu taria [ap^lɪˈb̥üːd̥ɪŋk] ~ *apibūdink*; [paˈt^lɔŋˈk̥ā] ~ *patinka*); įvairuoja priebalsio *l* palatalizacija prieš *é* tipo balsius, pavyzdžiui, [at^ls̥^lɪˈk̥êːɛ] ~ *atsikėlė*, bet abu taria [ɪˈg̥êːla] ~

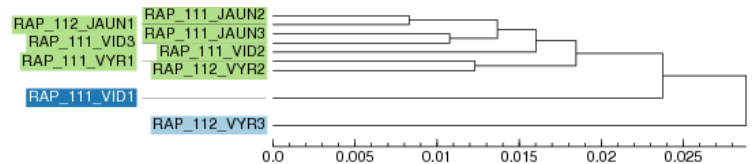
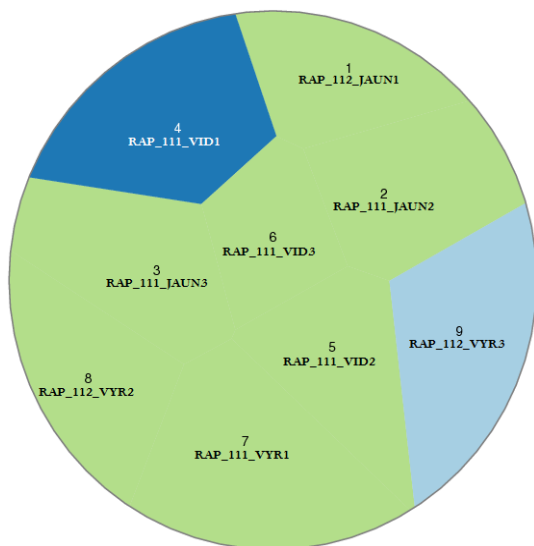
įgėlė ir kt. Nurodyti tarminiai požymiai reprezentuoja respondentą RAP_112_VYR3 ir skiria jį iš visų tiriamųjų.

Iki šiol apskaičiuotiems skirtumams paaiškinti atlikta subjektyvi pateikėjų vartojamų tarminių ypatybių (transkripcijų) analizė. Objektiviai tarminiai požymiai įvertinti klasterinės analizės metodu.

3.3. Panašiausius tarminius požymius vartojančių pateikėjų grupės. Jas reprezentuojantys diferenciniai tarminiai požymiai

Kompiuterine programa *Gabmap* empirinė medžiaga klasterizuota nuo dviejų iki septynių smulkesnių panašių objektų grupių, tačiau tendenciškai pasitaikančių ir pateikėjus reprezentuojančių tarminių požymių nustatyta tiriamąją medžiagą suskirsčius į tris ir šešis klasterius.

Trinarė tarminių duomenų klasterizacija išryškino du labiausiai nuo didžiosios panašių objektų grupės tarminiu požiūriu besiskiriančius respondentus RAP_112_VYR3 ir RAP_111_VID1 (žr. 13 pav.).

13 paveikslas. Joniškėlio (LKA 111) ir Pāsvalio (LKA 112) punktų tiriamųjų grupavimasis pagal vartojamų tarminių ypatybių panašumą. Trys klasteriai¹¹

14 paveikslas. Trijų klasterių jungimo dendrograma¹²

¹¹ Klasteriams atskirti naudojamos atsitiktinės spalvos. Jų panašumas nerodo tarminio pateikėjų panašumo, kiekviena spalva žymi skirtingus klasterius (GABMAP 2011: *Cluster analysis*; Prokić, Nerbonne 2008: 153–172; Leinonen et al. 2016: 78).

¹² Horizontalioje ašyje pateikti skaičiai rodo kofenetinio (angl. *cophenetic*) atstumo matą. Jie svarbūs siekiant iš dendrogramos nustatyti atstumą tarp dviejų kalbinių variantų. Tokiu atveju žvelgiama į taškus, ties kuriais tiriamieji buvo sujungti į vieną

Taip pat nustatyta, kad stipriausi tarminiai ryšiai sieja jaunesniąją kartą, jų vartojamas tarminis variantas pirmiausia gretintinas su vartojamu vidutinio amžiaus grupės narių, o labiausiai tarminiu požiūriu išsiskiria vyriausieji pateikėjai (žr. 14 pav.).

Panašiausios tarminės ypatybės rastos dviejų jaunesniosios kartos asmenų, RAP_112_JAUN1 ir RAP_111_JAUN2, sujungtų pirmuoju žingsniu, kalboje; antruoju klasterizacijos etapu susieti pateikėjai RAP_111_JAUN3 ir RAP_111_VID3; trečiuoju – respondentai RAP_111_VYR1 ir RAP_112_VYR2; ketvirtuoju prie jaunuolių grupės prijungti pateikėjai RAP_111_JAUN3 ir RAP_111_VID3; penktuoju su jais susietas informantas RAP_111_VID2; šeštuoju – dvinarė vyresniosios kartos grupė – RAP_111_VYR1 ir RAP_112_VYR2; septintuoju žingsniu prie visų tiriamųjų prijungtas pateikėjas iš vidurinės kartos RAP_111_VID1; aštuntuoju – labiausiai iš visų vartojamu tarminiu variantu išsiskiriantis pateikėjas RAP_112_VYR3.

Atotrūkis nuo vyresniosios kartos gali rodyti tarminių ypatybių kaitą, tačiau tai nereiškia, kad jaunuoliai neišlaiko gimtajai šnektai būdingų tarminių ypatybių (žr. atskaitos taškų pseudožemėlapių analizę ir detalesnę klasterizaciją).

Žalsvąjį klasterį sudarantys rytinės ir vakarinės šiaurinių panevėžiškių dalies pateikėjai išsiskiria daugiau rytams būdingomis tarminėmis ypatybėmis: ilgąjį galūnės balsį *q* taria [ɔ], *ę* – [ɛ], pvz.: [ˈvɑːsɑɔ] ~ *vasarq*; [sʲɛˈnɔːvʲɛ] ~ *senovę*; [rʲiːtɔ] ~ *rytq*; priešdėlį *par-* atliepia taip pat, kaip ir bendrinėje kalboje, pavyzdžiui, [pɑrʲsʲiˈnʲɛʲɛ] ~ *parsinešė*; redukuoja ilgąjį galūnės balsį *i*, vietoje jo taria murmamąjį, pavyzdžiui, [gɛɪˈdʲi] ~ *gaidi* (žr. 1 lentelę). Nurodytų tarminių ypatybių bendrieji balai yra aukščiausi, visų klasterį sudarančių tiriamųjų jos išlaikomos vienodai gerai, pagal jas išskirtos trys panašių objektų grupės gerokai skiriasi.

1 lentelė. Žalsvojo klasterio diferenciniai tarminiai požymiai

klasterį. Panašių objektų grupių jungimo šakos ilgis rodo klasterį sudarančių objektų ir atskirų klasterių artimumą ir (ar) panašumą (Snoek 2014: 202).

Bendrasis balas ¹³	Variacija klasteryje ¹⁴	Klasterių skirtumas ¹⁵	Žodis / diferencinis tarminis požymis
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>vasarą</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>senovę</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>rytą</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>parsinešė</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>gaidį</i>
-0,385257	0,176576	-0,208681	<i>greičiau</i>
-0,385257	0,176576	-0,208681	<i>apie</i>
-0,385257	0,176576	-0,208681	<i>anksti</i>
-0,385257	0,176576	-0,208681	<i>igėlė</i>
-0,404360	0,206221	-0,198139	<i>apibūdink</i>

Apskaičiuoti duomenys taip pat rodo, kad priešingi aptartiesiems tarminiai požymiai laikytini bendraisiais respondentams RAP_112_VYR3 ir RAP_111_VID1 – jie abu, kaip ir būdinga Pāsvalio (LKA 112) bei Daujėnų (LKA 141) šnektoms, ilgąjį galūnės balsį *q* atliepia [ʧ], *ę* – [ɛ], pvz.: [ˈvaˈsarʧ], [sˈɛˈnôːvˈɛ], [rˈiːtʧ]; priešdėlį *par-* taria *per-*, pavyzdžiui, [pˈɛrˈsˈiːnˈɛʃˈɛ]; redukuoja ilgąjį galūnės balsį *i* tik iki trumpojo, pavyzdžiui, [ˈgɛɪˈdʲi] (pabrėžtina, kad nedėsningai, plg. atskaitos taškų pseudožemėlapių ir transkripcijų analizę).

Žemi bendrieji ir klasterių skirtumų įverčiai rodo, kad žalsvosios panašių objektų grupės tiriamųjų neskiria, o gana aukštas variacijos balas – kad visų kalboje įvairuoja priebalsio *r* tarimas prieš dvibalsį *ei*, pavyzdžiui, [gˈrˈɛiˈtʃˈɛʊ], [grɛiˈtʃˈɛʊ] ~ *greičiau*; prielinksnio *apie* atitarimas, pavyzdžiui, [aˈpˈi], [aˈpˈɛ]; atitrauktiniu kirčiu kirčiuoto dvigarsio *an* pirmojo sando tarimas, pavyzdžiui, [ˈɛŋˈkˈsˈtʲi], [ˈɔŋˈkˈsˈtʲi] ~ *anksti*; priebalsio *l* atliepimas prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [iˈgˈɛːla], [iˈgˈɛːlɛ] ~ *igėlė*; nekirčiuoto dvigarsio *in* pirmojo sando tarimas, pavyzdžiui, [apˈiˈbũːdˈiŋk], [apˈiˈbũːdˈɔk] ~ *apibūdink*.

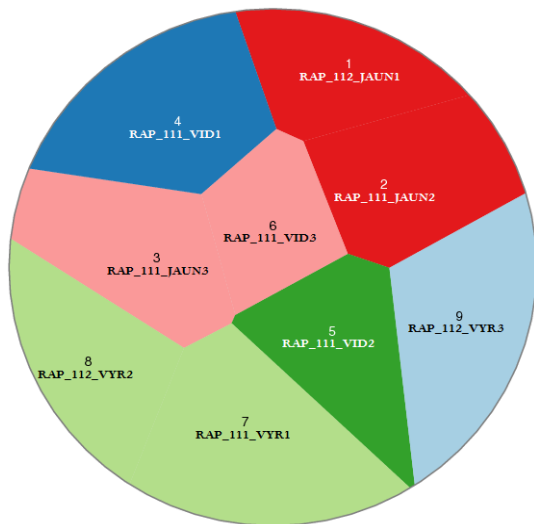
Gauti rezultatai patvirtina atskaitos taškų analizės duomenis – skiriamieji, būdingieji ir blankieji panevėžiškių tarminiai požymiai visų respondentų kalboje varijuoja, bet yra realizuojami.

¹³ Šis įvertis rodo bendrą skirtumą tarp variacijos klasteryje ir klasterių skirtumo balų. Atkreiptinas dėmesys, kad kompiuterine programa *Gabmap* diferenciniai tarminiai požymiai išskiriami visų pateikėjų kalboje sutampančių tam tikrų žodžių, kuriais iliustruojamos tarminės ypatybės, pagrindu. Aukščiausiais bendraisiais balais įvertinti diferenciniai tarminiai požymiai apskritai gali varijuoti kiekvieno klasterį sudarančio nario kalboje, galbūt net pasitaikyti ir panašių objektų grupei nepriklausančių respondentų vartojamame tarminiame variante, tik kituose tą patį tarminį požymį atspindinčiuose žodžiuose. Nepaisant to, pagrindinės tarminių ypatybių kaitos tendencijos šia funkcija yra išryškinamos.

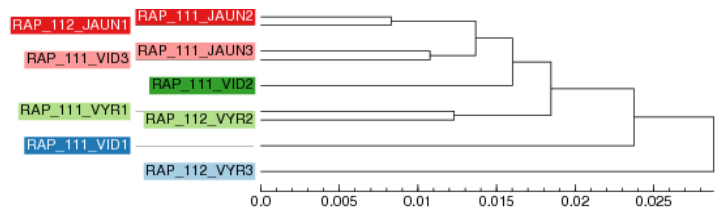
¹⁴ Pateikiama informacija, kiek tam tikras požymis varijuoja analizuojamame klasteryje. Kuo žemesnis variacijos balas, tuo reprezentatyvesnė skiriamoji tarminė ypatybė.

¹⁵ Pateikiami skirtumai tarp pasirinkto klasterio ir likusių tiriamųjų. Kuo aukštesnis balas, tuo labiau pateikėjai, sudarantys pasirinktą klasterį, skiriasi nuo likusių tiriamųjų pagal nurodytą diferencinį tarminį požymį.

Tiriamųjų pagal tarminius panašumus grupavimas į šešis klasterius statistiškai patikimai grindžia, kad Joniškėlyje (LKA 111) ir Pasvalyje (LKA 112) vartojami tarminiai variantai komunikaciniuose procesuose panašėja, t. y. vyksta konvergencija, arba vienos šnektos tarminės ypatybės keičia kitos: vieną tarminiu požiūriu panašių objektų grupę sudaro pateikėjai RAP_112_JAUN2 ir RAP_111_JAUN1, kitą – respondentai RAP_111_VYR1 ir RAP_112_VYR2; taip pat grupuojasi asmenys iš skirtingų kartų RAP_111_JAUN3 ir RAP_111_VID3, atskirus klasterius sudaro tiriamieji RAP_112_VYR3, RAP_111_VID1 ir RAP_111_VID2 (žr. 15 ir 16 pav.).

15 paveikslas. Joniškėlio (LKA 111) ir Pėsvalio (LKA 112) punktų tiriamųjų grupavimasis pagal vartojamų tarminių ypatybių panašumą. Šeši klasteriai

16 paveikslas. Šešių klasterių jungimo dendrograma

Apskaičiuota, kad rožinį klasterį sudarantis tos pačios šnektos asmenų vartojamas tarminis variantas yra aukšto tarmiškumo laipsnio, Pėsvalio (LKA 112) šnektai būdingų požymių nerasta. Juos reprezentuoja šie aukščiausiai bendraisiais balais įvertinti tarminiai požymiai: kirčiuotas trumpasis balsis *i* atliepiamas [ɔ], pavyzdžiui, [ˈjɔs] ~ *jis*; vienbalsinamas dvibalsis *ai*, pavyzdžiui, [ˈkʰɔp] ~ *kaip*; trumpasis balsis *i* nekirčiuotame dvigarsyje prieš minkštąjį priebalsį atliepiamas [ɛ̃], prieš kietąjį – [ɛ], pvz.: [pɑˈsˈvʲɛˈɪkˈɛnˈtʲ] ~ *pasveikinti*; [vɑˈzʲʉˈsʲɛm] ~ *važiuosime*; vietoje nekirčiuoto atvirosios galūnės baltio *i* tariama [ɔ], pavyzdžiui, [sʉˈnʲɛˈɪˈɔ] ~ *sūneli* (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Rožinio klasterio diferenciniai tarminiai požymiai

Bendrasis balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
1,690309	-0,986013	0,704295	<i>jis</i>
1,655787	-1,531957	0,123829	<i>kaip</i>
1,579995	-1,727585	-0,147590	<i>pasveikinti</i>
1,537350	-1,315288	0,222062	<i>sūneli</i>
1,417367	-1,102396	0,314970	<i>važiuosime</i>
-1,011300	1,236033	0,224733	<i>visada</i>
-1,011300	1,236033	0,224733	<i>apie</i>
-1,011300	1,236033	0,224733	<i>igėlė</i>
-1,123209	1,064443	-0,058765	<i>nuspalvinti</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>susirinko</i>

Klasterį sudarančių jaunesniosios ir vidurinės kartos asmenų kalboje nurodytos tarminės ypatybės nevarijuoja – tai rodo žemi variacijos klasteryje balai. Tačiau neaukšti klasterių skirtumo įverčiai reiškia, kad jų pasitaiko ir kitų respondentų kalboje, jų tarmiškumo laipsnis yra panašus. Taigi nurodyti tarminiai požymiai yra būdingi abiem tiriamiesiems, tačiau diferenciniais vadintini tik iš dalies.

Žemiausiais bendraisiais ir klasterių skirtumo bei aukštais variacijos klasteryje balais įvertinti aptariamios panašių objektų grupės narių nediferencijuojantys tarminiai požymiai rodo, kad pateikėjų RAP_111_JAUN3 ir RAP_111_VID3 tarminės panevėžiškių ypatybės yra išlaikomos, tačiau linkusios įvairuoti, plg. kirčio vietą žodyje *visada*, pavyzdžiui, [v^lɪˈsadã], [v^lɪˈsadã] ~ *visada*; kirčiuoto *ie* prielinksnyje *apie* atitarimą, pavyzdžiui, [aˈp^lɪ], [aˈp^lɛ̃]; priebalsio *l* atliepimą prieš *é* tipo balsį, pavyzdžiui, [ɪˈg^lɛ̃ːla], [ɪˈg^lɛ̃ːl̩] ~ *igėlė*; trumpojo balsio *i* tarimą dvigarsiuose, pavyzdžiui, atitinkamai [nɔ̃ˈspɛl^lˈv^lɪn^lˈt^l], [nɔ̃ˈspɛl^lˈv^lɛ̃t^l] ~ *nuspalvinti*; [sɔ̃s^lɪˈr^lɪŋˈka], [sɔ̃s^lɪˈr^lɔ̃ŋˈka] ~ *susirinko*.

Raudonojo klasterio skirtingų šnektų pateikėjus iš kitų diferencijuojantys tarminiai požymiai yra panašūs, tik atliepiami kitaip nei rožinės panašių objektų grupės narių – jų vartojamos bendrinei kalbai artimesnės formos (plg. 2 ir 3 lentelės): jaunuoliai linkę balsį *i* nekirčiuotame ar tvirtagališkai kirčiuotame dvigarsyje prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį atliepti [ɪ], pavyzdžiui, [paˈs^lɪˈv^lɛ̃ːk^lɪn^lˈt^l] ~ *pasveikinti*; [sɔ̃ˈmaːʒ^lɪŋk] ~ *sumažink*; [paˈt^lɪŋˈkɑ̃] ~ *patinka*; kirčiuotą *uo* prielinksnyje *nuo* vienbalsinti ir tarti [ɔ̃], pavyzdžiui, [ˈnɔ̃ː], bet nevienbalsinti jungtuko *kaip* dvibalsio *ai*, pavyzdžiui, [ˈkɛ̃ɪp].

3 lentelė. Raudonojo klasterio diferenciniai tarminiai požymiai

Bendrasis balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
-----------------	----------------------	---------------------	---------------------------------------

1,782087	-1,727585	0,054503	<i>pasveikinti</i>
1,690309	-0,986013	0,704295	<i>patinka</i>
1,606991	-1,236585	0,370406	<i>nuo</i>
1,601201	-1,531957	0,069244	<i>kaip</i>
1,422855	-1,317088	0,105768	<i>sumažink</i>
-1,127015	1,252239	0,125224	<i>turgų</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>tu</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>sunkus</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>moters</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>moterims</i>

Gauti rezultatai nerodo, kad jaunesniosios kartos kalboje panevėžiškių patarmės ypatybės nyksta – veikiau rasta jų variacija, plg. [pa'skəm¹b¹ɛŋk] (RAP_112_JAUN1), [pa'skəm¹b¹ɔk] (RAP_111_JAUN2) ~ *paskambink*, jungtuką *kaip* taip pat atliepia ir vyresnioji karta.

Jaunuolių kalboje įvairuoja ir kiti abiem šnektoms būdingi tarminiai požymiai, įvertinti žemiausiais bendraisiais balais: nevienodai atliepiamas trumpasis balsis *u* tvirtagaliame dvigarsyje ir ilgasis galūnės balsis *ų*, pavyzdžiui, [tɔř'gɔ] (RAP_112_JAUN1), [tɔř'gɔ] (RAP_111_JAUN2) ~ *turgų*; įvardžio trumpasis balsis *u*, pavyzdžiui, [tɔ], [tɔ] ~ *tu*; balsis *u* atitrauktinį kirtį gavusiame dvigarsyje *un*, pavyzdžiui, [sɔŋkɔs], [sɔŋkɔs] ~ *sunkus*; ilgasis balsis *y* uždaroje galūnėje, pavyzdžiui, [mô:t¹er¹ɛs¹], [mô:t¹er¹ɪs¹] ~ *moters*; balsis *e* tvirtagaliame ar nekirčiuotame dvigarsyje, pavyzdžiui, [mô:t¹er¹ɛm], [mô:t¹er¹ɪm] ~ *moterims*.

Respondentus RAP_112_VYR2 bei RAP_111_VYR1, sudarančius žalsvąjį klasterį, iš kitų diferencijuoja aukščiausiais bendraisiais ir klasterių skirtumo balais įvertinti balsio *i* nekirčiuotame dvigarsyje prieš kietąjį priebalsį atliepiamas [ɔ], prieš minkštąjį – [ɛ] ir antrojo dvigarsio sando eliminavimas, pavyzdžiui, [ap¹ɪ'bū:d¹ɔk] ~ *apibūdink*, [pa's¹ɪ'ɛ¹ɪk¹ɛt¹] ~ *pasveikinti*; priešdėlio ir sangrąžos dalelytės priebalsių sandūroje asimiliacija žodyje *išsimiegosi*, pavyzdžiui, [ɪ¹m¹ɛ¹gô:s¹]; atitraukus kirtį iš trumpos galūnės į ilgąjį skiemenį, trumpojo balsio *a* neredukavimas iki murmamojo, pavyzdžiui, [i:ra] ~ *yra*; nekirčiuoto kamieno *ie* atliepiamas [ɛ], pavyzdžiui, [p¹ɛ¹n¹ɛ¹læ] ~ *pienelio* (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Žalsvojo klasterio diferenciniai tarminiai požymiai

Bendras balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
2,373655	-1,556702	0,816954	<i>apibūdink</i>
2,164211	-1,011073	1,153138	<i>išsimiegosi</i>

2,132077	-1,727585	0,404492	<i>pasveikinti</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>yra</i>
2,022600	-0,786567	1,236033	<i>pienelio</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>vienodai</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>sandėlis</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>ranka</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>nelengva</i>
-1,185854	1,844662	0,658808	<i>išgąsdinai</i>

Aukšti variacijos klasteryje įverčiai rodo, kad respondentų RAP_111_VYR1 bei RAP_112_VYR2 kalboje varijuoją, o žemi klasterių skirtumo balai – kad iš kitų klasterių narių nediferencijuoją šie tarminiai požymiai: nekirčiuoto kamieno *ie* prieš kietąjį priebalsį atitarimas žodyje *vienodai*, pavyzdžiui, [v¹ɛ̃ːnô:dɜ], [v¹ɛ̃ːnô:dɜ]; nekirčiuoto kamieno *ė* prieš minkštąjį priebalsį atliepimas, pavyzdžiui, [s¹âːn¹d¹ɛ̃l¹ɪs¹], [s¹âːn¹d¹ɛ̃l¹ɪs¹] ~ *sandėlis*; balsių *e*, *a* tvirtagaliuose dvigarsiuose tarimas, pavyzdžiui, [n¹ɛ̃ːl¹ɔ̃ŋ¹gṽd̃], [n¹ɛ̃ːl¹ɛ̃ŋ¹gṽd̃] ~ *nelengva*; [r¹ɔ̃ŋk̃d̃], [r¹ɛ̃ŋk̃d̃] ~ *ranka*; kamieno kirčiuoto ilgojo balsio *ą* atliepimas, pavyzdžiui, atitinkamai [ɪʒ¹g¹ɔ̃ːz¹d¹ɪnɜ], [ɪʒ¹g¹âːz¹d¹ɪnɜ] ~ *išgąsdinai*.

Paprastai manoma, kad tik vyresnioji karta geriausiai išlaiko būdinguosius tarminius požymius. Tačiau tradicinės tarminės ypatybės rastos ir kitų respondentų kalboje. Plg. visi tiriamieji kamieno nekirčiuotą *ie* prieš minkštąjį priebalsį atliepia [ɛ̃] žodyje *kiekvieną*, pavyzdžiui, [k¹ɛ̃ːk¹v¹ɛ̃nɔ̃], bet [ɛ] prieš kietąjį priebalsį žodyje *vienodai*, pavyzdžiui, [v¹ɛ̃ːnô:dɜ] (išskyrus pateikėją RAP_111_VYR1); vyresniosios kartos respondentų kalboje varijuoją balsio *i* kokybė nekirčiuotame dvigarsyje *in*, pavyzdžiui, [paːskɛ̃m¹b¹ɔ̃k], [paːskɛ̃m¹b¹ɪk] ~ *paskambink* ir kt.

Taigi darytina statistiškai pagrįsta išvalga, kad panevėžiškių patarmės ypatybės išlaikomos visose amžiaus grupėse, tačiau yra linkusios varijuoti, galbūt kiek stabilesnėmis laikytinos vyraujančios vyresniosios kartos kalboje. Taip pat Pāsvalio (LKA 112) šnektos tarminiai požymiai yra veikiami rytinėje šiaurinių panevėžiškių dalyje vyraujančių tarminių ypatybių, beveik visų tiriamųjų kalboje rasta ir bendrinei kalbai artimų formų – dar kartą patvirtinamas veikiančios horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos reiškinys. Geriausiai būdingąsias Joniškėlio (LKA 111) šnektos tarmines ypatybes išlaikiusiu, arba mažiausiai konvergencijos procesams paveikiu, pateikėju laikytinas asmuo iš vyresniosios kartos RAP_111_VYR1.

4. Stabiliausios ir kintančios Joniškėlio (LKA 111) ir Pāsvalio (LKA 112) punktų tarminės ypatybės

Čepaitienė A. 2019. *Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu*, 12: 39–74, www.taikomojikalbotyra.lt

64

Atlikus objektyvią ir subjektyvią klausimyne pateiktų transkribuotų sakinių analizę, galima apibendrintai teigti, kad visuose trijuose lygmenyse esama ir stabilių, ir kintančių tarminių požymių (plg. 5 ir 6 lenteles).

5 lentelė. Stabiliausios panevėžiškių tarminės ypatybės. Apibendrinti duomenys¹⁶

Tarminių požymių lygmenys	Tarminis požymis	Joniškėlis	Pasvalys, (Daujėnai)	Pavyzdžiai
Skiriamieji tarminiai požymiai	Galūnės balsiai atviroje ir uždaroje galūnėje suplakami ir vietoje jų tariamas murmamas balsis ¹⁷	+	+(-)	[ˈpûdðs] ~ <i>puodas</i> , [ˈr̥ɛ̃ːkəlõs] ~ <i>reikalus</i>
	Nekirčiuotas kamieno <i>uo</i> – [ɔ]	+	+	[dɔˈn̩ːt̪ɛ] ~ <i>duonytė</i>
Būdingieji tarminiai požymiai	Nekirčiuoti atviros galūnės <i>o</i> , <i>é</i> – [ɑ], [ɛ]	+	+	[ˈt̪ɛːvɑ] ~ <i>tėvo</i> , [ˈpaɪ̯ɛm̩ːɛ] ~ <i>paėmė</i>
Blankieji tarminiai požymiai	Kirčiuoti kamieno <i>i</i> , <i>u</i> – [iː], [uː]	+	+	[ˈp̪iːrm̩s] ~ <i>pirmas</i> , [ˈk̪uːr̩m̩s] ~ <i>kurmis</i>
	Nekirčiuoti kamieno <i>y</i> , <i>ū</i> – [j], [ɥ]	+	+	[sɥˈn̩ːɛːl̪] ~ <i>sūneli</i> , [g̪iːv̪ɛːn̩ːt̪] ~ <i>gyventi</i>
	Galūnės <i>ū</i> , <i>i</i> , <i>y</i> , <i>ę</i> – [ɥ], [j], [ɛ̃]	+	+	[s̪ɛːn̩ːv̪ɛ̃] ~ <i>senovę</i> , [ˈbr̪oːl̪i] ~ <i>brolių</i>
	Progresyvinis priebalsių minkštinimas	+	+	[ɪʒˈg̪ɛːr̪ɛ̃s̪] ~ <i>išgėręs</i>
	Joniškėlyje – visuotinio kirčio atitraukimo dėsnis, Pasvalyje – ir visuotinio, ir intensyviojo sąlyginio kirčio atitraukimo dėsniai	+	+	[ˈv̪eik̪õs] ~ <i>vaikus</i> , [ˈs̪r̪ɔ̃bɔs] ~ <i>sriubos</i> / [ˈs̪r̪ɔ̃bɔs] ~ <i>sriubos</i> , bet [v̪ɛ̃ːs̪ɔ̃] ~ <i>vėsu</i>

Pateikti duomenys rodo, kad Joniškėlio (LKA 111) šnektą yra mažiau pakitusi nei Pāsvalio (LKA 112) ir Daujėnų (141). Pastaruosiuose dviejuose LKA punktuose šnektoms būdingas tarminės ypatybės horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos metu yra pakeitusios bendrinei kalbai artimos formos arba Joniškėlio (LKA 111) šnektos tarminiai požymiai. Tai grindžia iki šiol aptartus rezultatus – Joniškėlio (LKA 111) tarminės ypatybės laikytinos dominuojančiomis, paveikesnėmis, jos sudaro dalį Pāsvalio geolekto tarminių požymių.

6 lentelė. Kintančios panevėžiškių tarminės ypatybės. Apibendrinti duomenys¹⁸

¹⁶ Į lentelę neįtraukta ir kita visų pateiktųjų kalboje pasitaikanti, bet retais atvejais varijuojanti tarminė ypatybė – polinkis vienbalsinti nekirčiuotų galūnių dvibalsius *au*, *ei*, *ai*, pvz.: [galˈv̪oːjɔ] ~ *galvojau*, [ɪʒˈg̪ɛːr̪ɛ̃] ~ *išgėrei*, [v̪ɛːn̩ːd̪ɔ] ~ *vienodai* (bet [ˈlab̪ɔ] / [ˈlab̪ɛ̃] ~ *labai*). Šis tarminis požymis laikytinas labiau stabilioju nei kintančiu.

¹⁷ Dėsningiausiai murmamas balsis tariamas uždaroje galūnėje, atviroje pasitaiko variacijų galimai dėl bendrinės kalbos įtakos. Plg. to paties vyresniosios kartos pateikėjo ištartus žodžius: [ˈt̪ɔ̃r̪ɔ̃] ~ *turiu*, bet [saˈv̪ɛ] ~ *save*, [v̪iːs̪i] ~ *visi*. Šis tarminis požymis laikytinas labiau stabilioju nei kintančiu.

¹⁸ Pavyzdžius žr. 3 skyriuje.

Tarminių požymių lygmenys	Tarminis požymis	Joniškėlis	Pasvalys, (Daujėnai)
Skiriamieji tarminiai požymiai	Tvirtapradžiai <i>an, am, en, em</i>	[$\hat{a}n$], [$\hat{\phi}m$] / [$\hat{a}m$], [$\hat{\epsilon}n$], [$\hat{\epsilon}m$]	[$\hat{a}n$], [$\hat{a}m$], [$\hat{\epsilon}n$], [$\hat{\epsilon}m$]
	Tvirtagaliai, gavę atitrauktinį kirtį <i>an, am, en, em</i>	[ϕn] / [ϵn], [ϕm] / [ϵm], [ϵn], [ϵm]	[ϵn], [ϵm], [ϵn], [ϵm]
	Kamieno <i>q, ę</i>	[\check{a} :] ¹⁹ , [$\check{\epsilon}$:]	[\check{a} :], [$\check{\epsilon}$:]
	Įterptinis [ə]	Vartojamas nedėsningai	Vartojamas nedėsningai
Būdingieji tarminiai požymiai	<i>l</i> prieš <i>e, ei, é</i>	[l] / [lʰ]	[l] / [lʰ]
Blankieji tarminiai požymiai	Nekirčiuoti kamieno <i>é, ie</i>	[ɛ] / [ɛ]	[ɛ] / [ɛ]
	<i>i, u</i> tvirtagaliuose, nekirčiuotuose, gavusiuose atitrauktinį kirtį <i>il, im, in, ir, ul, um, un, ur</i> prieš minkštąjį priebalsį	[ɛ] / [j] [ɔ] / [v]	[ɛ] / [j] [ɔ] / [v]
	<i>i, u</i> tvirtagaliuose, nekirčiuotuose, gavusiuose atitrauktinį kirtį <i>il, im, in, ir, ul, um, un, ur</i> prieš kietąjį priebalsį	[ɔ] / [j] [ɔ] / [v]	[ɔ] / [j] [ɔ] / [v]
	Galūnės <i>q, ę</i>	[ɔ] [ɔ] / [v]	[v] / [ɔ] [ɔ] / [v]

Remiantis nuostata, kad blankieji tarminiai požymiai yra laikytini naujai susidariusių tarminių darinių skirstymo pagrindu (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 47), o kartu ir patarmės tęstinumo rodikliu, nes dėl savo blankumo tarmės vartotojų yra nepastebimi, ir įvertinus rezultatus, rodančius, kad Joniškėlio (LKA 111) šnektos ypatybės horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos procesuose papildė ar keičia Pāsvalio (LKA 112) ir Daujėnų (LKA 141) šnektų bruožus, galima kalbėti ne tik apie Pāsvalio geolekto tarminį pagrindą – jį sudaro Joniškėlio (LKA 111) šnektos ypatybės – bet ir apskritai rytų aukštaičių panevėžiškių gyvybingumo laipsnį. Kiekybiškai ir kokybiškai įvertinti tirtų šnektų rodikliai rodo, kad patarmė yra stipri, kintanti, bet aukšto gyvybingumo laipsnio.

5. Išvados

Atlikus Joniškėlio, Pāsvalio ir iš dalies Daujėnų punktų atvejų analizę, darytinos tokios išvados:

¹⁹ Tik vienas vyresniosios kartos pateikėjas iš Joniškėlio (LKA 111) punkto ištarė [ɔ:].

1. Joniškėlio, Pāsvalio ir galimai Daujėnų apylinkėse vartojamas tarminis variantas yra paveiktas horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos procesų: stabiliausios tarminės ypatybės vartojamos Joniškėlio apylinkėse, jos (kartu su bendrinės kalbos formomis) trijų kartų lygmeniu keičia arba papildo Pāsvalio ir Daujėnų, rytinės panevėžiškių ploto dalies, šnektų tarminius požymius (skvarbos kryptis – rytinė patarmės ploto pusė) ir sudaro Pāsvalio geolekto tarminių požymių pagrindą:

1. 1. Intensyvesnės tarminių ypatybių kaitos, arba ryškesnės konvergencijos, esama jaunesniosios kartos kalboje, panašiu lygmeniu kinta vidurinės ir vyresniosios kartos kalba. Tačiau jaunesnioji karta neišlaiko tik kelių Joniškėlio šnektai būdingų tradicinės tarmės ypatybių, jaunuolių kalboje greta būdingųjų ir blankiųjų tarminių požymių dominuoja ir didžioji dalis skiriamųjų;

1. 2. Pāsvalio ir Daujėnų šnektų būdingosios tarminės ypatybės neveikia vartojamų Joniškėlyje.

2. Stabiliaisiais laikytina dalis trijų lygmenų Joniškėlio ir Pāsvalio tarminių požymių:

2. 1. Skiriamosios: galūnės balsiai atviroje ir uždaroje galūnėje suplakami ir vietoje jų tariamas murmamas balsis (dėsningiausiai – uždaroje galūnėje); nekirčiuotas kamieno *uo* atliepiamas tik [ɔ];

2. 2. Būdingosios: nekirčiuoti atviros galūnės balsiai *o*, *é* verčiami trumpaisiais [ɑ], [ɛ]; vienbalsinami nekirčiuoti galūnės dvibalsiai;

2. 3. Blankiosios: kirčiuoti kamieno trumpieji balsiai *i*, *u* ilginami iki pusilgių; trumpinami nekirčiuoti kamieno ilgieji balsiai *y*, *ū* ir atitariami [j], [ɥ]; iki trumpųjų trumpinami arba suplakami iki murmamųjų galūnės balsiai *ū*, *į*, *y*, *ę*; progresyvinis priebalsių minkštinimas po priešakinės eilės balsio žodžio gale; Joniškėlio punkte vyrauja visuotinio kirčio atitraukimo dėsnis, Pasvalyje įvairuoja ir visuotinio, ir intensyviojo sąlyginio kirčio atitraukimo dėsniai.

3. Vertikaliosios ir horizontaliosios konvergencijos procesų, lemiančių kaitą, esama visuose trijuose Joniškėlio ir Pāsvalio tarminių požymių lygmenyse:

3. 1. Skiriamųjų:

3.1.1. Joniškėlyje tvirtapadiškai kirčiuotame dvigarsyje *an* pirmasis dėmuo nebeverčiamas [ɑ], vietoje jo turimas [ɑ̂n] variantas, o tvirtagalys, nekirčiuotas ar kirčiuotas atitraukiniu kirčiu tariamas ne tik [ɑn], bet ir [ɛn]; tvirtapadiškai kirčiuoto

dvigarsio *am* pirmasis sandas atliepiamas pramaišiu [ô·m], [â·m], tvirtagalis, nekirčiuotas ar kirčiuotas atitraukiniu kirčiu – pramaišiu [om], [em]; tvirtapradiškai kirčiuoto dvigarsio *en* pirmasis dėmuo tariamas [ê·n], kirčiuoto tvirtagališkai, nekirčiuoto ar turinčio atitrauktinį kirtį – [en], šiai šnektai įprastas variantas [ɛn] nurodytose pozicijose nevartojamas; tvirtapradžio dvigarsio *em* pirmasis sandas verčiamas tik [ê·m], šiai šnektai įprastas variantas [ɛm] nebevartojamas, o tvirtagalis, nekirčiuotas ar turintis atitrauktinį kirtį – [ɛm];

3.1.2. Pasvalyje tvirtapradžiai *an*, *am* tariami [ân], [âm], šiai šnektai būdingų formų [ɔn], [ɔm] nevartojama; tvirtagaliai, nekirčiuoti ar turintys atitrauktinį kirtį – [en], [em], šiai šnektai įprastų variantų [on], [om] nevartojama; tvirtapradžiai *en*, *em* atliepiami [ê·n], [ê·m], šiai šnektai būdingų formų [ɪn], [ɪm] nevartojama; o tvirtagaliai, nekirčiuoti ar turintys atitrauktinį kirtį tariami [en], [em], įprasti variantai [ɛn], [ɛm] nevartojami;

3.1.3. Vietoje kamieno kirčiuotų ilgųjų balsių *a*, *e* turimi tik [ǎ:] (vienas vyresniosios kartos pateikėjas ištarė [ǒ:]), [ǐ:] atitikmenys abiejuose punktuose, jie pakeitė Joniškėlyje vartotinus [ɔ:], [ɛ:], Pasvalyje – [u:], [i:];

3.1.4. Dėl balsių redukcijos susidarius sunkiai ištariamai priebalsių samplaikai, retai įterpiamas papildomas balsis [ə].

3. 2. Būdingųjų: prieš senovinius *e*, *ei*, *é* tariamas ne tik kietasis, bet ir minkštasis priebalsis *l*.

3. 3. Blankiųjų: nekirčiuoti kamieno *é*, *ie* verčiami ne tik [ɛ], bet ir [ɛ]; nekirčiuotas, turintis atitrauktinį kirtį kamieno, tvirtagalių dvigarsių trumpasis balsis *i* prieš minkštąjį priebalsį atliepiamas ne tik [ɛ], bet ir [ɪ], prieš kietąjį priebalsį – ne tik [ɔ], bet ir [ɪ]; *u* – [ɔ], [ɔ]; ilgasis galūnės balsis *u* atliepiamas ne tik [ɔ], kaip įprasta šnektose, bet ir [ɔ]. Pasvalyje ilgasis galūnės balsis *q* atliepiamas ne tik [ɔ], kaip įprasta šnektose, bet ir [ɔ], kaip būdinga Joniškėlyje.

Taigi Pāsvalio geolekto formavimāsi veikia Joniškėlio punkte vartojamas labiau stabilus nei kintantis, stiprus ir aukšto gyvybingumo laipsnio tarminis variantas.

Literatūra ir šaltiniai

Aliūkaitė D., Jaroslaviėnė J., Meiliūnaitė V. 2014. Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausimynų) sudarymo principai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis*

- tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai). Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 49–75.
- Aliūkaitė D., Mikulėnienė D. 2014. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.
- Aliūkaitė D., Mikulėnienė D. 2014a. Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 257–266.
- Aliūkaitė D., Mikulėnienė D., Čepaitienė A., Geržotaitė L. 2017. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyvosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Kolektyvinė studija. Sud. D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ATL – *L’atlas linguistique de la France*. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/atlaslinguistiqu00gilluoft>.
- Auer P. 2005. Europe’s Sociolinguistic Unity, or: A Typology of European Dialect / Standard Constellations. *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Eds. N. Delbecq, J. Van der Auwera, D. Geeraerts. Berlin: Mouton de Gruyter, 7–42.
- Bakšienė R., Čepaitienė A. 2017a. Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. *Linguistica Lettica* 25, 203–229.
- Bakšienė R., Čepaitienė A. 2017. Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica* 52 (1), 105–135.
- Bakšienė R., Geržotaitė L., Leskauskaitė A. 2014. Skiriamosios ypatybės. Kamieno kirčiuoti *ie, uo*: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, V žemėlapis ir komentaras.
- Bakšienė R., Geržotaitė L., Leskauskaitė A. 2014a. Blankiosios ypatybės. Kamieno nekirčiuotas *ie*: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, XI žemėlapis ir komentaras.
- Bakšienė R., Geržotaitė L., Leskauskaitė A. 2014b. Blankiosios ypatybės. Kamieno nekirčiuotas *uo*: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, XII žemėlapis ir komentaras.
- Baudouin de Courtenay J. N. 1909. A. a. Kunigo vyskupo Antano Baranausko laiškas į profesorių Joną Baudouin’ą de Courtenay. *Lietuvių tauta*. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 3–9.
- Čekanavičius V., Murauskas G. 2002. *Statistika ir jos taikymai II*. Vilnius: TEV.
- Čepaitienė A. 2016. Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis. *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 143–174.
- Čepaitienė A. 2016a. Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159.
- Chambers J. K., Trudgill P. 2003. *Dialectology. Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GABMAP 2011: *Cluster analysis*. Prieiga internetu: <http://www.gabmap.nl/~app/doc/manual/clustering.html>.

- GABMAP 2011: *Data file*. Prieiga internetu: <http://www.gabmap.nl/~app/doc/manual/datafile.html>.
- GABMAP 2011: *Differences*. Prieiga internetu: <http://www.gabmap.nl/~app/doc/manual/differences.html>.
- GABMAP 2011: *Map file*. Prieiga internetu: <http://www.gabmap.nl/~app/doc/manual/mapfile.html>.
- GABMAP 2011: *Reference point maps*. Prieiga internetu: <http://www.gabmap.nl/~app/doc/manual/distances.html>.
- Geržotaitė L., Mikulėnienė D. 2014. Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis.
- Heeringa W., Johnson K., Gooskens Ch. 2009. Measuring Norwegian Dialect Distances using Acoustic Features. *Speech Communication* 51, 167–183.
- Hoppenbrouwers C. 1983. Het genus in een Brabants regiolect. *TABU, Bulletin voor Nederlandse Taalkunde* 13, 1–25.
- Kardelytė-Grinevičienė D. 2016. Lokalizacijos raiška lietuviškojoje Georgo Wenkerio medžiagoje. *Kalbotyra* 68, 67–95.
- Kompiuterinė programa *Gabmap*. Prieiga internetu: <https://www.gabmap.nl>.
- Labov W. 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Gillian S. 2006. Age: Apparent time and real time. *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Volume 1. Ed. K. Brown, Oxford: Elsevier, 110–116.
- Lameli A. 2008. Was Wenker noch zu sagen hatte... Die unbekanntenen Teile des 'Sprachatlas des deutschen Reichs'. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 75, 255–281.
- Leinonen T. 2008. Factor analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects. *International Journal of Humanities and Arts Computing* 2 (1–2), 189–204.
- Leinonen Th., Çöltekin Ç., Nerbonne J. 2016. Using Gabmap. – *Lingua* 178, 71–83.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*, ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*, ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija*. ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKTCh 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulėnienė D. (sud. ir aut.), Čepaitienė A., Bakšienė R., Geržotaitė L., Kardelytė-Grinevičienė D., Leskauskaitė A., Meiliūnaitė V., Vyniautaitė S. 2017: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas*. Kolektyvinė monografija. Sud. D. Mikulėnienė (rengiama).
- Mikulėnienė D. 2014a. Pratarė. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 16–22.
- Mikulėnienė D. 2015. Kalbotyrinė Antano Baranausko veikla: stereotipai. XXI amžiaus įžvalgos. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4. Sud. V. Ragaišienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–42.

- Nerbonne J., Colen R., Gooskens Ch., Kleiweg P., Leinonen Th. 2011. Gabmap – A Web Application for Dialectology. *Dialectologia* Special Issue II, 65–89.
- Phonetics 2017 – *The North Wind and the Sun in Phonetics*. Prieiga internetu: <https://www.phonetics.expert/north-wind-and-the-sun>.
- Prokić J., Nerbonne J. 2008. Recognizing Groups among Dialects. *International Journal of Humanities and Arts Computing*, Special Issue on *Language Variation*. Eds. J. Nerbonne, Ch. Gooskens, S. Kürschner, R. van Bezooijen, 153–172.
- Pukevičiūtė A. 2015. Rytų aukštaičiai panevėžiškiai: klasterinė analizė ieškant tarmiškumo. *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 175–195.
- REDE. Prieiga internetu: www.regionalsprache.de/Wenkerbogen/Katalog.aspx.
- Snoek C. 2014: Review of Gabmap: Doing Dialect Analysis on the Web. *Language Documentation & Conservation* 8, 192–208.
- Taeldeman J. 2005. Polarisation revisited. Frans Hinskens (ed.). *Language Variation in European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*. Amsterdam: Benjamins, 233–248.
- Taeldeman J. 2010. Linguistic stability in a language space. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Eds. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 355–374.
- Vaitkevičius R., Saudargienė A. 2006. *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose: mokomoji knyga*. Kaunas: VDU leidykla.
- Zinkevičius Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu

Santrauka

Straipsnyje dialektometrijos metodais ir įrankiais nagrinėjamas vienas iš naujųjų tarminių darinių – rytų aukštaičių panevėžiškių šiaurinėje dalyje lokalizuotas Pāsvalio geolektas. Siekiama nustatyti stipriąsias ir silpnąsias Pāsvalio geolekto tarmines ypatybes ir identifikuoti dominuojantį tarminį variantą jame.

Tikslui pasiekti nagrinėta apie 10 val. garso įrašų ir 60 nesudėtingos konstrukcijos sakinių, iliustruojančių skiriamąsias, būdingąsias ir blankiąsias tarmines ypatybes. Juos įskaitė 9 vyresniosios, vidurinės ir jaunesniosios kartos respondentai, gyvenantys stipriausiais, uždariausiais, sudėtingos struktūros ir tankiausiais sociokultūriniais tinklais susietose Joniškėlio, Pāsvalio ir Daujėnų apylinkėse.

Tarminiai duomenys – TFA užrašyti pateikėjų perskaityti sakiniai – statistiškai apskaičiuoti ir kiekybiškai įvertinti kompiuterinės programos *Gabmap* įrankiais. Nagrinėti tinklų, atskaitos taškų, klasterinės analizės pseudožemėlapiai ir diferenciniai tarminiai požymiai.

Kiekybiškai išanalizavus duomenis, nustatyta, kad Joniškėlio, Pāsvalio ir galimai Daujėnų apylinkėse vartojamas tarminis variantas yra paveiktas horizontaliosios ir vertikaliosios konvergencijos procesu: stabiliausios tarminės ypatybės vartojamos Joniškėlio apylinkėse, jos (kartu su bendrinės kalbos formomis) keičia arba papildo Pāsvalio ir Daujėnų, rytinės panevėžiškių ploto dalies, šnektų tarminius požymius (skvarbos kryptis – rytinė patarmės ploto pusė) ir sudaro Pāsvalio geolekto tarminių požymių pagrindą.

Trijų kartų tiriamųjų respondentų kalboje rasta ir stabilių, ir kintančių skiriamųjų, būdingųjų ir blankiųjų tarminių požymių. Tarminių ypatybių kaita, arba konvergencija, stipriausia jaunesniosios kartos kalboje, panašiai stipri – vidurinės ir vyresniosios kartos. Tačiau jaunuolių kalboje greta būdingųjų ir blankiųjų tarminių požymių dominuoja ir didžioji dalis skiriamųjų.

Taigi Pāsvalio geolekto formavimąsi veikia Joniškėlio apylinkėse vartojamas labiau stabilus nei kintantis, stiprus ir aukšto gyvybingumo laipsnio tarminis variantas.

The geolect of Pasvalys: a dialectometric approach to dialectal features

Summary

Using dialectometric methods and instruments, the article analyzes one of the new dialectal derivatives – the geolect of Pasvalys, located in the northern part of Eastern Aukštaitians of Panevėžys. The aim is to find the strong and weak dialectal features of this geolect and to identify its dominant dialectal variants.

10-hour recordings and 60 simple-structure sentences reflecting the primary, secondary and tertiary dialectal features have been analyzed in order to achieve the research aim. The recorded sentences were uttered by nine respondents of three generations: the oldest, the middle-aged and the youngest. The respondents live in the regions of Joniškėlis, Pasvalys and Daujėnai, which are interconnected by the strongest, closest, densest and the most complex socio-cultural networks.

The dialectal data, which includes the recorded sentences transcribed by IPA, was statistically calculated and quantified using the tools of the Gabmap software. The network pseudo map, reference point pseudo maps, cluster analysis pseudo maps and differential dialectal features were analyzed.

The quantitative data analysis has shown that the dialectal variant used in the regions of Joniškėlis, Pasvalys and possibly Daujėnai is affected by the processes of convergence. The most stable dialectal features are used in the region of Joniškėlis. They (as well as the forms of standard language) change or supplement the dialectal features of the subdialects of Pasvalys and Daujėnai spoken in the eastern part of the area of Eastern Aukštaitians of Panevėžys (the direction of its spread is the eastern part of the area of the subdialect) and form the basis of the dialectal features of Pasvalys geolect.

Both stable and changing primary, secondary and tertiary dialectal features were found in the speech of the respondents of all the three-generations. The change of dialectal features, or convergence, is the strongest in the youngest generation. It is similarly strong in the middle-aged and in the oldest generations. However, in the speech of young people, most of the primary dialectal features coexist with the secondary and tertiary ones.

Thus, the formation of Pasvalys geolect is based on the more stable (rather than changing) strong variant used in Joniškėlis, which is marked by a high degree of vitality.

Key words: Pasvalys geolect, Eastern Aukštaitians of Panevėžys, dialect change, IPA, dialectometry

Įteikta 2018 m. lapkričio mėn.

Publikuota 2019 m. vasario mėn.